ליל הערבה*

* כך נקרא ליל הושענא רבא בפי יהודי עיראק.

מה הדממה האדירה הזו המעיקה על הנשמה?!... ומדוע אין סתימת הפה התועה מרחיקה מאתנו את ידה הצוננת כגוש קרח?!...

פנינו נוגות... נאלמים אנו... נכנעים לאבק־המחשבות האפל, הכופה את שלטונו עלינו מבין כל בני עולם. וכאילו לא חג הלילה!..

אמנם אין "סוכה" ואין "מניין". אין כאן תרועות, אין משוש ואין שאון, אך לוח־השנה והעקבות מראים בבטחה כי בחיקו של חג נמצאים אנו וכי גם לילה זה הנו לילי־ערבה. ונשמות שארי הבשר והאהובים והצדיקים נמצאות כעת עמנו, עורגות ומרחפות באוויר הזה הדחוס בדממה הכבדה ביותר.

נשמתו של אבי שמת ביגון בטרם מלאו לו חמישים שנה.

ואחי העולל המסכן, שנקטף בדמי ימיו.

וסבתא נפחה נשמתה באנחה. לא נכחתי בשעת מותה. הפרידו בינינו צפונות עולם המשתרעים על־פני מרחבים, וגבולות ארציים ארורים. כשסבלה בייסורי טרם־מוות היתה חוצה בהכרתה הגוססת המטושטשת את סייגי הנעלם ותוהה־שואלת אם חי אני או מת... ואחר־כך, ובטרם תדע, הוציאה נשמתה.

ובכן, הבה וננער את עצמנו מתוך דממה זו. נפשוט אותה מעלינו. יודע אני שהשתיקה היא מסכה. אנו שותקים, משמע אנו מפטפטים בסתר. ומשוחחים ארוכות. מעבר לכל אשר תוכל לו לשון, עד כמה שתישא קולה. יותר ממה שאוזן צמאה ולהוטה לשמוע יכולה להכיל. ופטפוטנו העצור הזה מוכר לי. הנו פושע שטני. מנסה להרדימנו או לסממנו. כל עיסוקו הוא לעקור מאתנו את קיומנו או להטילנו אל בצת־יגון. גונב אותנו בליל־חג שלא נראה לו סימן. מפריד אותנו, כפושט עור, מליל־הערבה, זה שאיבדנו במסע היקיצה האחרת, המטורפת.

אולם עדיף יותר, רֵעיי, שנדבר בקול. שנהזה בקול. נעשה דבר־מה "נשמע". נפרוץ את מעגל הקסמים של השתיקה העשוי מפטפוטנו הסודי, המורעל. שכן, היגון סתום־הפה נראה, הערב, מגוחך ומוזר ואינו הולם ליל זה, או את משמעות החג. אפשר גם, שניתן לוותר עליו. אולם נמנע אני מלהיכנס אל תוך "מדבר תעייה" זה כדי שלא אלך לאיבוד בתוכו ואאבד את עצמי. ובכן עומד אני לסטות ממנו כדי לספר לכם סיפור, או זיכרונות מעין מעשיה, כדי להערים על מועקה זו... ולפזרה, לשעה קלה, במרחבי ילדותנו המנוחה ההיא.

על מה משתאים אתם?!... אכן עוללים אנו. עוללים היינו במשך שנים והבה נשוב לשעה קלה להיות עוללים. האם יזיק אם ננטוש לשעה קלה את קשישותנו?!... אני, למשל, מרגיש כי אמנם זקנתי... ואף התבלבלה דעתי מחמת הזקנה. והחיוך האירוני שלכם, המלגלג, אין סיבה לו. האמינו לי שהזִקנה הִנה תחושה שתוקעת ציפורניה הפראיות במעמקי האדם, ממש כמו המחשבות הדוממות והשחורות. השתבשות הבינה מחמת זִקנה הִנה חולי כשאר החוליים. החולי אינו נוטל רשות. הוא פוקד את האדם מבלי לשאול לגילו. את השכל, רעיי, מרוקנים דברם מסוימים. ואת השתבשות הבינה, יוצרים דברים מסוימים. עם זאת, החיוך המזדחל זה עתה אל שפתותיכם כדי להביע התפעלות או לגלוג, משמעו שיש לאל ידנו להביס דממה זו כדי לענג את נפשותינו לזמן־מה. למלא אותן ברגש פועם שגם אם הִנו נחלת העבר הרי עוד ישוב יוקד, וללא ספק עוד יציף אותנו. כבר הִצחיחַ בתוכנו רגש זה, זה שנים, ובלעדיו היכנו להיות כמדבר צִייה שומם. נהיינו כצמח הצמא במדבר. אנו הננו חומר חי ומוצק. והצמח הצמא במדבר, אח ורֵע לחומר החי והמוצק. ולשניהם — תכונת התנוונות, ולאחריה המוות... על כן נסתמו פיותינו כעת ונוגים פנינו... אולם אני, רעיי, אספר לכם על ערב זה האבוד לנו. על ליל־הערבה כפי שהיה לפני שלושים שנה... עשרים ותשע שנים. הרבה יותר מכך. ובמקצת פחות מכך. והוא היה שם. בעיר מרוחקת מרחק רב מאתנו. רחוקה כמרחק העולם־הבא נעול הדלתות שאינן נפתחות אלא עם כל מקרה של מוות. שם הוא היה, רעיי, וילדותנו גם היתה. ואם כן, שונה אפוא, הדבר בהרבה. וההבדל הִנו עצום... ואין מה להשוות... כי מה רב השוני!..

נאה מצדכם ששועים אתם לשיחתי זו. ונראה שאמנם החילונו לחרוג ממעגל־השתיקה־השטנית הקסום ונחדור מיד למעגל קסום יותר, אולם ללא שדים משחיתים ושטנים.

במעגל ההוא מתפרקד העולם המפתה. כנפי־מלאכים מרפרפים סביבו. בתמימות ובאושר גואה מילאנו את העולם ההוא. וליל־הערבה הזה הִנו חלק ממנו המזליף קרניים של אור טהור. חלף הזמן ומתדפק אני עתה על דלתותיו, פורץ את גלי הזיכרונות. ואותו עולם רחוק הנו. שלושים שנים מפרידות בינינו ומרחק ארצי שאין ביכולת הגוף החי לפורצו. אולם על אפי עוד אפליג בדבריי. הניחו לי להשתעשע כדי לפלח ולהסתנן ולהעמיק לתוך המעמקים. ללא התחנחנות או התפלספות או התרפסות. אפשר שאשבש את הדברים או אטעה. אפשר שלא תהיה לי האמינות של זיכרון המחשב־האלקטרוני והדיוק הטבוע בשעון יקר־ערך ונדיר המציאות, שכן הנני חומר אנושי המשוחח על אודות עבר רחוק. וכאשר מדבר האדם על אודות עבר רחוק הריהו מאבד דברים. אינו מיטיב לארגן את המאורעות. ושלושים שנים

שחלפו נראות כמאות בשנים. והמאורעות שבהן — התרחשו לפני אלפי שנים. עם זאת, אל לכם לשכוח שעבר זה איננו מאורעות או אנשים בלבד. הריהו ילדות. הנו דבר השייך לעניינים שבנפש. שייך לי. שייך לרגשות האצורים בגופי כאוצר גנוז. וכעת עומד אני לפותחו. כפנינה הנוצצת והיא עודה באִבּה. והתמונה היא המרהיבה שביצירות האמנות וכאילו זה רק עתה צוירה. זהו דבר שברגש. ומה שקשור לילדות נשאר רענן. בלתי־נשכח. עד כמה שיפליג האדם בזקנה או תשתבש דעתו. יקר הוא אותו עבר וערכו רב, והוא ברגעינו אלה הנאלמים ביגון, מושפלי הראש, האבלים, הופך לבעל ערך רב יותר... ויקר יותר.

☆

הייתי ילד המטפס בסולם השנים. וליל־הערבה אף הוא ילד מטפס בסולם השנים ההן, עטוי מחלצות־אור מפוארות — את מחלצות־האור ההן יוצרים אנו ברגשותינו הצלולים השופעים. עוטים אותן לאותו לילה — שנים שבהן לא הצחיחו רגשותינו עד הגיעי לשנתי השלוש־עשרה. ואני אינני מאמין במשמעויות הסְפרות. אלא שהצטלבותם של מקרים, מוזרים מאגדה, קטעה את שנות החיים בגיל שלוש־עשרה. הפך העולם את לבבותינו. תחב את הזקנה בלב ילדותנו הרעננה העסוקה בליקוק הדבש המתוק. ואומלל הוא ליל־הערבה לאחר שאזל הדבש העשוי אור. הפך עירום וערְיָה. התאבל על מערומיו. בוש בערוותו. נָס, אבד מתוך ידינו. לא נותר ממנו דבר לבד מהשם והזיכרונות.

אבקש סליחתכם, רעיי. לא התכוונתי לכך. ופניכם קדרו יותר. אך נשבעתי בי לנפץ קדרות זו יחד עם השתיקה הזועפת. לאט לכם, ועוד יורפו ארשות הפנים המקומטות המתוחות, ועוד אפיח חיים בליל זה, בפורצי אליו את מחסום השנה השלוש־עשרה. ממעמקי האדמה אוציאו ובמקום התכריכים אעטה אותו באור המנצנץ שהיה ואיננו עוד. ואנו עוד נחזור להיות ילדים. באגדה... בזיכרונות ובקול... נְחיה את השעה הזו. השעה הזו הריקה, ההוזה משובשת־הדעת, עוד תשוב להיות שפויה ומלאה ומיושבת בדעתה. ילדה שטופת רגשות. ואז הרגש הכמוש והצחִיח יעטה טל ויהיה לעולם. יאכלסוהו אנשים שבעיני ילדותנו היו סמל הטוב. ולכל אחד מהם תכונה נאה, מעניקה ורחבת־לב. מיתר מתנגן בנבל ילדותנו, מציף אותה חמימות ומשמעויות מדושנות. ליל־הערבה מקבץ אותם בסוכתנו המתנשאת, רחבת־הידיים, בקצה הימני של גינתנו המלבלבת. ואז מגיעה הנעימה הקסומה לשלֵמות. מתחבק העולם־הבא עם העולם־הזה. עולזות נשמות השייכות למתים ולחיים ושני עולמות נפגשים. ולשני, צליל המעורר את איברי עולם זה, ומצית בהם להבה יוקדת, לוהטת ומבהיקה במעמקי הלילה המוגש כמתנה למתים.

וסימני הנסתר נשרפים בלב האוד. ובתוך הקהל הסואן מתערבבות נעימות־תפילה עם צחקוקים. ואליהו הנביא בלתי־נראה עובר בתוך הקהל. אפילו אלוהים, ישתבח, מתיישב אתנו בסוכתנו כבן־אנוש, ואנו רואים אותו מברך קהל זה ומוחל לחטאי מתיו.

☆

עוד לא סיפרתי לכם, רעיי, על אודות הסוכה. בפי בני דודינו, המוסלמים בבגדאד, היא נקראה "עַרְזוּלָה". נהגנו לשבת בה כל ימות החג. אכלנו ושיחקנו ושוחחנו בלילות. דודתי, אחות אבי, לנה בתוכה כל שמונת לילות החג. מדקדקת היתה. והמדקדקים כמו דודתי לא נרתעו מקור האקלים היבשתי של הלילה הבגדאדי, שאותו נשאו בעונה זו משבים צוננים המבשרים תמיד על חורף סגרירי. שכן, צריך היה להחיות את זכר הענן. טענו, שהוא ליווה את אבותינו במדבר ארבעים שנה. אם יִסעו — יִסע אתם ואם יחנו — יעצור במקומו בלב השמים כנברשת. זהו אשר טענו. והסוכה, סוכתנו בפרט, היתה תענוג לעיניים. ומצוות החייאת זכר הענן נמוגה בלב התענוג. מעולם לא עלה בלבי להעמיק חקור את סיפור אותו ענן. וכיצד יכול היה דבר כגון זה לעלות בלבי באותם ימים?!... ואף אם היה קורה הדבר, מן הסתם הייתי מקבל אותו ללא עוררין על־מנת שהסוכה והתענוג יישארו. היום התמוטטו דברים. מנותצים כצלמים נפלו. ואנחנו התרוקנו. הפכנו לגל־חורבות. לא נותר בנו בלתי אם הזקנה והפחד מפני כל הדברים. לא נשאר דבר לבד מדממה אכזרית זו. ומשוחחים אנו כדי ליטול ממנה את עוקצה המורעל. והתחושה המתה החלה להתפתל בעפר קברה כשאני מדבר על אודות סוכתנו. עמדה על רגליה, ואכן קמה לתחייה וכעת היא ניגרת. משתפכת ועולה על גדותיה... חובקת את הזיכרונות ואת סוכתנו ואת התענוג המתמשך עשרה ימים. ראשיתו — מעת שקיעת שמש יום־הכיפורים, שיאו — בליל־הערבה הזה, עת מתמזג הכול בכול. נאספים בסוכתנו החיים והמתים. והנסתר מתחרה בגלוי, ויד הגלוי על העליונה. את נס נצחונו נושאים אנשים יחידי סגולה. סגולותיהם חרוטות בלב בדיו שהפרישו מוחות ילדותנו הנכחדת. פותחים אנו אותו כעת כשרידי עיר שנמחתה מעל־פני האדמה, וחופרים. מנגבים מעליהם את אבק השנים מנגבים אותו גם מעל סוכתנו — תענוגנו האבוד. סיפורה מתחיל כאשר זולל האופק המערבי את שאריות יום־הכיפורים. ובלילה זה מגיע השיא לשלֵמותו, כירח המלא העולה בלילה הראשון של החג. לאחר מכן מתחיל הוא להחסיר, ועלייתו מתאחרת. בלילה זה אין הוא מופיע אלא במעמקי הליל. הרואים אתם?!... העולם עודו שרוי בעלטה. ואנו נירדם טרם עליית הירח. לא נזכה לראותו כאשר יתחיל לזחול מקצה האופק המזרחי. הזדקנו ועייפנו. עלה להט נעורינו על גדותיו

וגלש ואחר אבד בסופת הימים העוקבים ללא הרף. ועוד תיאבק בנו השינה ותכריענו טרם עלות הירח הפגום. אולם באותו ליל־הערבה חזינו בו וראינו אותו בהזדחלו בסתר בקרב הלילה. ליווינו אותו גם במסעו העצלתני הקצר, ועקבנו אחריו. וניצלנו את אורו החיוור, שכן נשותינו ישבו בצִלו מפתלות את השַׁעְרִיָה[1] בשלהי אותו הלילה לפני שנטווים קורי־השחר הראשונים. מנהג היה לבשל למחרת אורז מְחַבַּאק[2] עם שעורייה. בכך הן אף היו מערימות על השינה. אולם מי היה ישן באותו הלילה?!... הערות — מצווה ועבודת קודש, והשינה אסורה עד אשר ילבין היקום. עד אשר יאבֵּד הירח הזהבי המסכן את צבעו והדרו... ייעלם באור השמש.

☆

יום־הכיפורים חולף וסיפור סוכתנו מתחיל.

ומקום סוכתנו לעולם קבוע. בקצה הטַּארְמָה[3] במקביל לחומה המזרחית לימין גינתנו. והטַּארמה במקורה, סככת־גפנים. ארוכה... עשרים מטר. רחבה... ארבעה מטרים ומחצה. מרוצפת בלבֵנים צהובות בצבע הכְּרֵט.[4] עמה נמשכים, ניצבים מצד המערב, עשרה עמודים של עץ הערבה. עמודים רחבי ממדים, גליליים בצורתם, חלקים, וגפן נטועה לצד כל אחד מהם. אך הגפן לא צמחה מעולם כיוון ששרפה אותה האדמה המלוחה. והסככה נותרה עירומה וחשופה. בערבי הקיץ נהגנו לפרוש בה את המחצלות הסמאניות. מתיישבים, גומעים תה ונוגסים מהלחם המְצַבָּע[5] ועינינו צבועות בירק ובאודם ובצוהב. אדמת גינתנו רחבת־ידיים ושתולת דשא. עטורה ברצועות של פרחי ורדים, סיגליות, כרבולת התרנגול, נרקיסים והדס. בשוליה בוסתן פירות ממינים שונים... רימונים, תפוחים, דומים ואגסים. ועינינו מאדימות, מוריקות ומצהיבות. אך הטארמה שלנו נשארה טארמה ותו לא... סככה חשופה, בשוליה נדחסת סוכתנו בין שתי החומות — הצפונית והמזרחית — ומשתרעת במקביל להן. מרובעת היתה סוכתנו. כל אחת מצלעותיה ברוחב הטארמה. שוּו אפוא בנפשותיכם עד מה רחבת־ידיים היתה סוכתנו!..

חולף לו יום־הכיפורים וסיפור סוכתנו מתחיל...

---

1. גרגירים דמויי אורז מבצק שמפתלים ביד ומייבשים.
2. אורז שמטגנים במין עגבניות ומבשלים מעל לשכבה של עיגולי עגבניות ובצל ומערבבים בו את השעורייה הנ"ל בתוספת שקדים וצימוקים.
3. מרפסת גדולה ללא מעקה הנשענת על עמודים. כאן מדובר על טארמה שאין לה גג.
4. אבקה צהובה שמוציאים מאחד מסוגי קני־הסוף הצומחים בדרום עיראק. מרתיחים את האבקה במים וסוכר עד שהיא מקרישה והופכת גבישים שאוכלים אותם.
5. פיתה עיראקית בעלת צורה מוארכת וסימנים של אצבעות מוטבעים עליה.

דודי, אחי אִמי, היה האיש שהתעסק בהקמת הסוכה. בתום צום יום־הכיפורים, אוכל, שותה את הַחֲרִיָּה[6] החמה העשויה מיין שקדים וסוכר... שותה גם את מי הרימון החמוץ ואת משקה בַּזָר אל־רִיחָן[7] ומוצץ חתיכת קוּרְס אל־נַעְנָע[8] ואז מתקין עצמו, ואני אתו, להקמת הסוכה.

מעולם לא אבה דודי לוותר על מצוות הקמת הסוכה, שכן מצווה זו עשויה לזכותו ביום שמועדו ידוע לאלוהים בלבד, בכרטיס נסיעה למסע לווָיני ישיר ומהיר אל גן־העדן.

"תביא את הפטיש והצבת והכילות."

מיד אדע שהמשימה החלה. בעליזות ארוץ. אאסוף את כל הדברים ההם, אך בזיכרוני צצים דברים אחרים. אני שואל:

"ולא צריך חוטי פְּשתן... מסמרים?.."

"הכול מוכן... קניתי פקעת של חוטי פְּשתן ומסמרים ארוכים."

וכאילו סוקר בזיכרונו את הדברים ההם, הוא מוסיף:

"קח לך מעט גלעיני תמרים גם כן."

מן הסתם יודע אני מה עומדים אנו לעשות בגלעיני התמרים. עם זאת, לרוב הייתי שואל אותו, כמו רציתי להיות בטוח:

"בשביל הקשרים?.."

ואז נישא קולו ובקוצר רוח הוא אומר:

"אם אתה יודע, מדוע אתה שואל?!..."

תשובתו מביכה אותי במקצת. אני משתתק והשתיקה מטרידה. ההבדל בין אופיָם של דודי ואבי הִנו הבדל עצום. אילו רק היה לו קורטוב מסלחנותו ומרוחב לבו של אבי!..

נדמה לי כי רבות חשבתי על כך. אלא, ובאותו לילה בפרט, לא התעמקתי במחשבה על אופיו של דודי. ובהרף עין קורסת השתיקה. עסוק הייתי בשמחתי. מרוגש כמותו, ולא על־מנת להתחלק עמו בכרטיס לגן־העדן. כלל לא. דבר זה לא עלה על דעתי. באותם רגעים שכנה בדמיון תמונה נפלאה ביותר של הסוכה. חלום יפה ביותר עלה בזרם המחשבה. קיומי מתמלא בו. השתעשעתי בחלום זה לאורך כל השעות העצלות האֲטיות של יום־הכיפורים. אלא שההתלהבות מגרשת את מבוכתי בקלות, כקיסם שמגרשות אותו דמעות העין והוא מסתלק לו מאליו. ובלא תלאות ויגיעה היא מתפזרת כקצף מעל התשוקה הגואה לקרום לחלום גידים ועצמות. כמו כן עוד אשא את כיסאות הנצרים... ואעזור בהעברת כורסות הטקטונה העתיקות. ואת חוט

---

6. משקה ממין שקדים וסוכר מרתיחים עד שהופך סמיך ונוהגים לשתות בתום הצום.
7. זרעי ריחן יבשים שמשרים במים ושותים מומתק בסוכר.
8. טוכריה עשויה נענע (מנטה).

החשמל נמשוך עד לקצה הטַארמה, להאיר את הסוכה. אין די בנורה אחת ולפיכך נמשוך חוטים נוספים שיספיקו לארבע או חמש נורות. ובשולי הכילות נסתיימה מלאכת עשיית רצועות הקשרים. השלמנו אותם בעזרת גלעיני התמרים וחוטי הפשתן. חיברנו אותם ואחר קשרנו. חיברנו גם את הכורסות אל עמודי עץ־הערבה מהצד השמאלי וקשרנו אותן אחת לשנייה בקצוות האחרים. דודי מנסה להזיז את הכורסות. מצומדות כהרגלן — לא ימושו. בהערכה עצמית לוחש הוא אל החלל, מן הסתם, חולק שבחים לעצמו:

"חזקה כמו עמוד תמיכה... אפילו מי־יודע־מי לא יוכל להזיזה."

אני מעיף מבט מקיף בוחן את הדברים... עדיין רב החסר בסוכה זו. הלוואי שהיתה נשלמת עתה!..

"דוד, הסוכה עוד לא הושלמה."

"איפה אתה ואיפה הסוכה?.. עוד כפות הדקלים... תליית הרימונים ותפוחי־הזהב, הכיסויים... עוד תראה כמה יפה היא תהיה."

אני מכיר אותה. לא ייתכן שתמונתה תדהה בראשי. גם בשנה שחלפה ובשנה שלפניה היתה שם.

"מדוע לא הכנו את כל הדברים?.. היינו כבר משלימים אותה."

ובשנית קצה נפשו.

"האם זאת פעם ראשונה?!... ארבעה ימים נותרו עד לחג... מעתה ועד אז מים רבים יזרמו."

לא יעלה כלל בידי לגרום לו להבין את רגשותיי. אולם אבי מבין זאת מאליו. הוא הבין אף את כל הדברים שעולים על דעתי כאילו צופה היה בנסתר. האם היה קורא אותם?.. האם קוסם הָנו?.. הלוואי שלא היה מוותר לדודי על הקמת הסוכה.

מחר זה, רעיי, רחוק ממנו לא היה באותם ימים. כאשר מצפים אנו לדבר מושלם כסוכה, כאשר מחכים להבטחה שתגשים מְשאלה... כאשר מייחלים לבואו של ידיד קרוב ללב, הופך הזמן שבין היום למחר לנצח. הזמן אף הוא היה בעל ערך. בכל רמ"ח איברינו חיינו אותו בכל רגע. וטביעות־אצבעות הרגעים עמוקות ומצוירות בנשמה כשורות הניתנות לקריאה. משרטטים אנו אותן ברגשותינו החדים. הרסן בידינו אנו. היום נשמטו מושכותיו מידינו. מריצים אותנו הימים... הפכנו למשחק בידי הזמן. הוא גונב אותנו... מרוקן אותנו... טוען בנו אוזלת יד ושיבוש־דעת וזקנה. מרוב תשישות, אין חשים אנו אף בחולפו. שרויים אנו במערבולת שבה מתנשפת הכרתנו בכבדות, ורגשותינו רדומים ומשותקים, אינם מותירים עקבות בנשמה.

מחר זה, רעיי, היה שופע אהבה וחום בימי ילדותנו. בקוצר־רוח נחכה לו. והתמהמהותו מכבידה עלינו. אולם מעולם לא ידענו שעתיד הוא לשנות את

עורו ולבגוד... וכי עוד יוליד מקרבו את המפלצת הזו. ואני אומר לכם שלא היה אז יום יפה ורחוק מאותו היום. וכיום, אין מהיר וחסר־טעם ממנו.

לפתע חוששים אנו מפניו. חששֵנו — כנבואה הבאה ברציפות אלפי פעמים ומאשרת את נכונות הגיוננו החרד. והוא מפקירנו במצולות המערבולת ומסחרר אותנו, ואפילו יראתנו מפניו הפנתה לנו עורף... שקעה עם כל הדברים במערת השכל המרוקן הנבוב.

ביום ההוא ישבתי וארבתי לו. מניתי את חוטי השניות המושכות אותו כפלצור או כקולר. והחבל קרב לאֹטו, ומתקרב הדלי העולה ממעמקי הנסתר, גדוש באוצר הזהב. אותו לילה היתה התמונה בוהקת, מבזיקה ניצוצות ססגוניים.

והחלומות זורחים עם המולת הניצוצות. בתוך ים של אור שט אושרנו השופע, כסירה העשויה נוגה אש. ולבסוף מגיע אותו מחר. עמו מגיעות כפות־התמרים. מגיעים הרימונים. תפוחי־הזהב והלימונים המתוקים עודם ירוקים. למרבה המזל אין דודי עובד. היום, אם כן, מוקדש כולו לסוכה. היום היא תושלם כנראה. שלוש כפות־תמרים ראשונות מתנשאות בחזית סוכתנו. שש אחרות — האחת בקצה הימני של החזית. השנייה בקצה הצד השני. אחריהן באות מכל צד שתי כפות־תמרים מחוברות אל קדמת הכורסות. אנו קושרים אותן בחוטי הפִשתן ואז מחברים אותן ברגלי הכורסות ההן, ודופקים במסמרים ארוכים. ואז מגיע תורו של פתח הכניסה. אנו בוחרים לו את שתי כפות־התמרים הארוכות ביותר. נעמידן ונכופף את צמרותיהן ונחברן כדי שפתח זה יהיה כקמרון ואז מונחות על הגג אין־ספור כפות־תמרים. נחזקן בחוטי הפשתן אל עמודי הסככה העליונים. ונכביד עליהן את קַרְפֵּ* הדקלים. נניחם מעל לכפות כדי להבטיחם מפגע רוח שעלולה לפתע לנשוב. נשארו אגדי הרימונים והלימונים הירוקים, עשרה אגדים כמספר הילדים בבית זה. דודי מצפה את הפירות במי זהב ואחר תולה אותם בתקרה הירוקה והם משתלשלים ממנה כאשכולות מתרברבים, יהירים. משתלשל אף קַנְדִיל[9] הזית. הקַרָיי[10] נמצאת בתווך ממש בלב הדברים ההם. סבתי היתה לוקחת על עצמה את הכנת פתילי הקַרָיית. מבקעת את עלי הדקלים היבשים, עושה מהם קיסמים דקים ובמומחיות מלפפת עליהם צמר־גפן ואז הופכים הם לפתילי קַרָיית. כל פתיל נכנס בתוך בליטה נבובה על

---

* בסיסי כפות התמר. בצורת משולש גדול. השתמשו בהם להסקה וכן כמצופים בנהר, בגלל תכנם הסיבי הקל.

9. מנורת שמן קטנה בפתיל העשוי קיסם העטוף בצמר־גפן.

10. קַרָיי (רבים קַרָיית) מנורת שמן, גדולה מהקנדיל, עשויה זכוכית או קריסטל מכילה יותר מפתיל אחד.

בסיס מתכת ואז מונח בקֶרֶן. והמים נמזגים עד מחצית הקריי והשמן נמסך עד שני שלישים ממנה, ומעל לזית נשאר מזדקף שליש הפתיל. נשותינו מדליקות את הקריי בערבי שבתות וחגים. לא תכבה הקריי אלא אם כן נשרף כל שמן הזית שבה. ואז לא נותר בה דבר לבד מהמים, מעליו צפים פיח וכדורים דמויי עדשים שחורים... בבואה של האדם משתקפת בתוך קנדיל השמן.

☆

הסוכה כמעט הושלמה. לא נותר אלא הכיסוי כדי לכסות את כיסאות הנצרים והכורסות. בקצה פינתה המזרחית ממוקם כיסא גבוה שהֻנו כיסאו של אליהו הנביא. כיסא זה אף הוא יוצע וייגדש בסידורי תפילה וספרי תהילים עם עלי־הדס רעננים. אני מעיף מבט. מבט בוחן וטעון. התמונה נהייתה יפה יותר... מושלמת יותר... תענוג לעיניים... חסרים לה עדיין מצעי התחרה הצחים. והשיא, בעוד עשרה ימים, כאשר תהמה הסוכה במכרים... והלילה ייהפך לאלפי ימים. נדחקים נעימות וצחקוקים במהפֵכת אושר בל־תתואר. בליל־הערבה, רֵעיי, לפני שעיווה עולם זה את פניו... לפני ששתקנו את שתיקתנו האפֵלה האומללה הזאת... ליל־הערבה ההוא, כלל לא היה ליל־הערבה הזה.

באותו ליל־הערבה לא נזקקנו לזיכרונות... לא היינו פנויים לזיכרונות. למעשה, יוצרים היינו אותם. חורטים אותם על לוח הנפש, כדי להכינם לליל־הערבה הזה. בזה, אין לנו דבר מלבד הזכרונות. אם כן, היפליא אתכם אפוא הדבר שאפילו בשלוותי אינני זוכה בשעה זו?.. שמאבד אני אותה בקיפולי סופת הלא־כלום הגועשת במעמקי הנפש?.. דמעותיי מתייבשות ואני מנותק וקרוע. אהבתי והרביתי לאהוב... אין דבר שיכול האדם לשנוא בתקופת ילדותנו הרחוקה. לא ידעתי שהמפלצת קיימת. בסתר פעלה מפלצת זו. היא היתה נטף מתפלש בחולשת האדם האומלל. הרוע — חולשה... הכפירה באהבה — השְפָלָה. אלא שהחיה הרעה המסתתרת עשתה זאת. שם... כאן... בעולם כולו. חיה רעה זו לא נרתעה... לא באה על עונשה, ועל כן זרים הננו לעצמנו. מבכים את האהבה... תרים אחריה בזיכרונות ילדותנו יחידת הסגולה. בוראים אותה מהאדירה שבאשליות. אשליה זו, עבתה והוכפלה ומילאה את הראייה מאז הושלו המסֵכות מעל דברים שנראו מוצקים. אהבת האדם נראית כאשליה מגוחכת. החיה הרעה שולטת... אמת ויציב. זהו היגיון הדברים המתרחשים. ואל נא תגלה השתאות, רֵעי, שכן אני, למרות שיבוש־דעתי, אינני הוזה זאת. על בשרי אכול הפצעים כאיוב, חש אני בכך. כבר קצצו את נשמתי לפתיתי בשר. קורבן לשנאה... סעודה לחשקים, עשו ממני.

כאלה אנו. והלילה הזה עֵד לכך. הוא טיפה מִן האשליות, שנראית מושפלת ראש ומשתקפת בבואות אנוש. וראשיו תמוכים בידיו, כדי לשקוע בדממת אי־המשמעות, והיגון מפטפט בתוכם. אשליות מעלות־גירה, אשליות אחרות מאז הפכו לאשליה האהבה והסוכה המחוקה, וליל־הערבה הטבוע בבוץ השנאה. ביום ההוא טרם נבל הנבט הירוק. והאהבה, זרם השוטף את העולם. ואנו עודנו מתבוננים. פורצים דרך מהלילה הזה אל הלילה ההוא בחיפוש אחר אותה אהבה אבודה. זה היה יום שצבעו ורוד. לא, כי אם רבגוני ומפליא בצבעיו. צבעים שלא הצליחו עינינו לראות. כשביעי בצבעי הקשת. אך אז ראיתים במעמקי נפשי. וטעמם כטעם משקה הנענע. נותר בפה למשך שעות. לא ייכלה. וניחוחות בשמים שאינם מהעולם הזה. ניחוח מארץ שבה נטע אלוהים את גן־העדן ואחר הרס אותו בחטאו של אדם. ואת גן־העדן העלינו באהבה. וביום ההוא גהינום לא היה אפילו אגדה. באותו ליל־הערבה נתמלאה סוכתנו באגדות רבות ומוזרות, אך לא היתה בה אגדת גהינום. אני אומר לכם, אגדות אותו ליל־הערבה אמת היו ואנו, אמת היינו... וכך גם האהבה והאמונה, רק לא גהינום. ובכן, הרואים אתם, רעיי, עד מה טפשים היינו באותם ימים?!...

☆

... אומרים אתם שאין בכך היגיון ומסכים אני עמכם. זהו דבר שהעולם מלמדנו ולוֹ פנים מספר. הוא מחליף את צבעיו כזיקית. מוטב שלא תטענו הזיקית. ובכן, ליל־הערבה הזה, וליל־הערבה ההוא — שני ניגודים. וכזה הוא ההיגיון — דבר שאנו מתרגלים אליו. הוא התחלה וסוף כמו הדברים כולם. נולד ומת. לעִתים נרצח במִרמה... תוקעים סכין בגבו. עושים ממנו עצי־הסקה כעץ הפורה הנעקר כדי לשמש לעצי־הסקה. גם זה הנו היגיון. מה שעושים אנו בהזיות אלו... בהחייאת המתים... בהעטיית האשליה בשר ודם וחיים, זה הנו ההיגיון הנפלא ביותר... הערֵב ביותר. המתוק שבהגיונות!..

☆

לא אסביר לך זאת, כשאני עצמי אינני מבין את המתרחש. באותה שעה היו מתהווים מאורעות ברחם הנסתר. אחראים על אוזלת־היד במתן הצדקה לדברים. הם היו נטָפים במעֵי הבלתי־נודע. ואני ילד. וסוכתנו גדושה בשפע של אגדות. באמיתות שאין עליהן עוררין. אין בהן כלל שמץ של אגדות. האהבה אינה אגדתית והאנשים היו עובדות קיימות. האומנם אפשר שתדמו לעצמכם חיים ללא אמונה ואהבה ואושר באותם הימים?!... היו גם עלובי־החיים. בכל מקום ובכל זמן קיימים עלובי־החיים. אלא שגם הסוכה היתה בכל מקום. באותו לילה אפילו עלובי־החיים אהבו, שמחו, צחקו, חיו.

בתמימות ובפשטות עשו זאת. הנשמות היו בגופים. ואוזלת־יד זו להבנת הדברים, הדומה לאווילות מוחלטת, לא פלשה עדיין אל המחשבות. שהרי האהבה אינה קשה לתפישה כשנאה. והשמחה בחיינו הִנה הודיה על חסד. זהו דבר המובן מאליו שתמיד היה חלק מהיגיון זה המומחה בשינוי עורו. אלא שבסוכה ההיא שלנו היה נשלט על־ידי טוב־הלב. בעצמו היה בעל כוונות טובות. מופיע בפרצוף אחד ואינו מסתיר את מסכותיו בכיסו. ואני, משעות בין הערביים מאבד סבלנות ומשעשע את הנפש בתקווה. ממתין לידידים ולטוב לבם המוכר, להוט אחר שיחות מרטיטות לב ואהובות, ואחר פנים שעיניי תסומרנה אליהן, ותמצוצנה את התענוג האנושי. עת אראה אותם אגיע לשובעה. אחווה ניסיון שממנו שופע קיומי. מעמיק. וחיי ייהפכו לאבוקה... חידוד־חושים אינסופי... אביט... אשמע... ארחרח... אחוש ואטעם, אנוע בגלגל־רקיע שאינו עוצר. בחוש טבעי אנוע... בחוש טבעי אצחק... בחוש טבעי אתאהב... ואחיה בחוש טבעי.

בחוש טבעי אף אחכה להם. הסבלנות פוקעת, אולם בהכרח עוד אראה אותם... אחד אחד. יחד נבלה את הלילה בסוכתנו. זהו ההיגיון. וביום ההוא לבש פרצוף אחד שאינו מחליף צבעים. פני האהבה הבוהקים בסוכתנו בוודאי יזרחו. באותו ליל־הערבה הם הבהיקו עד עלות השמש.

☆

אמרתי זאת לכם. והנה שבו אליכם נפשותיכם. ואני, למרות הזקנה, שבתי להיות עול־ימים. ילד המתרוצץ בין הסוכה לדלת. ממתין למבקרים. נושא בקרבו נאד יין נושן, וכל איבריו גומעים ממנו. והסוכה מסודרת ומוצעת ככלה המהלכת בגאווה. ונרות דולקים וקַנְדִילִים וסידורי תפילה נערמים בכיסאו של אליהו הנביא, ואגדים של הדס וריחן. והאורות המשוכים אל הסוכה הופכים בה את הלילה ליום. יושב בה אבי ויושב דודי. מפיהם מתנשאים פזמונים קדושים. מלמולים של שִפלות רוח עוקבים בזה אחר זה, כדי שתירגענה במעונותיהן נשמות־המתים. שעות מוקדשות לרחמן. עם זאת יודעים אבי ודודי כי השטן העליז הצוחק, אף הוא יתחב את אפו. כאשר תתמלא הסוכה במבקרים וההמולה תגבר, מצטנעות התפילות והופכות למעין רחשי־לב. פיזום זימור האַדרא נאמר בלב, ובקושי נשמע. לשעה טובע בים ההמולה הגועש, ולשעה אחרת מתנשא, כאשר מתעייף שטן הצחוק והשמחה ושב ומחדש כוחותיו. ואני מתרוצץ בין הסוכה לדלת. בקוצר־רוח מתכונן לקבל את פני הבאים. ועם הגיעם, מכריז אני בקול מרוגש וגבוה שאני משלחו באוזני דרי הבית:

"דוד חזקל עזרא הגיע!"

בעליצות קורא אני לפתע. רץ לעבר השער. פותח אותו ואז נפתח בנפשי

צוהר נוסף של אור. אני מנשק את ידו המגוידת, הצחיחה. ובה ריח כחול שנודף מציפורניו המושחרות.

הדוד חזקל עזרא מקדים תמיד את שאר המבקרים. משכונת אל־קִישְׁלָ המרוחקת בא הוא אל הסַעְדוּן. אינני זוכר אותו אלא קשיש. עודני רואה אותו. וכמות שהוא, מתגשם הוא כעת לפניי. והוא זעיר באורכו וברוחבו. צנום ונמוך־קומה ופניו אדומות. וזיפי־הזקן שתמיד צומחים, מגלים למסתכל שתער לא נגע בהם. הוא היה חרד, ירא־שמים. מעולם לא הסיר מעל ראשו את הפֵּס האדום. ועל חלוק הפַּתָה[11] שלו, מיקטורן מערבי. אלה הם בגדים שהוא לובש בימות החג. במִצבעה שלו, מן הסתם, לובש הוא בגדים אחרים. שם לא ייתכן שיינצל בגד כלשהו מכתמי הצבעים הכהים הכחולים, ברותחם בקדֵרות הצהובות הענקיות. והאדים עולים מתוך ים. ובועות מתעופפות, מזרקתיות, בחום יוקד כבועות סמיכות של לבה. ניתז מַשְׁפך הצבעים. כאשר נזרקים הצעיפים ושמלות הַהַשְׁמִי[12] והבד הגולמי אל קדֵרות הנחושת הענקיות. רותחים בכור ההיתוך של הר געש. נכנסים לבנים, ויוצאים כחולים או שחורים. וציפורני הדוד חזקל עזרא בידיו המגוידות, כהות ומושחרות. והוא ירא־שמים ועניו. מדבר בלחש. מרים קול בלחש. ואפילו כשכועס הוא וצורח, לא תשמע את קולו.

"דוד, מדוע צאלח לא בא?.."

והוא עונה בקול מהוסה ומתמהמה:

"הלך עם חבריו לקולנוע."

ותחושה בלתי־קרואה הדומה לעכירות, שורה עליי. עם זאת, אין היא נשארת באותו ליל־הערבה אלא לרגע קט.

☆

צאלח לא יבוא הלילה. כמה חבל!.. מבוגר הוא ממני בשמונה שנים אולם ידידותנו הִנה הנפלאה בידידויות. הוא היה ועודנו צייר. מלא חיוניות היה. וידידותנו אז נשענת היתה על מבצר רוחני. והמבצר בנוי מספרים שהחלפנו בינינו ללא הפסק. בולעים אותם בלהיטות. לא היו אלה סיפורים ורומאנים גרידא. ספריו של צאלח, בפרט, רוחניים ומוזרים. על העלאת־רוחות והיפנוזה. גומע הייתי וקולט אותם לרוב כמובנים מאליהם. בגיל שתים־עשרה, רעיי, הייתי "משהו". התדפקתי על דלתות הנעלם והידוע... פוקד את כל הדרכים... המישוריות ומלאות החתחתים. אלא שלא ידעתי כי עוד עתיד ההיגיון לשנות פניו. והמפלצת החיה עוד תיודה בפני העולם מבטן הנסתר.

---

11. אריג משי טהור.
12. בגד נשי רחב.

קראתי על ההיפנוזה ושלטתי ברזיה בעודי ילד. גם חיפשתי אחר שדה־מחקר או שפן־נסיונות ומצאתיו. היה זה אדמונד. על אף היותו מבוגר ממני בשנים, היה חברי לכיתה. הוא היה האדם השמן וטוב־הלב ביותר שהכרתי. יש אומרים כי טוב־לב הוא תכונה טבעית אצל בעלי הגוף, ואדמונד היה הטוב מבין יצירי אלוהים. אינו יודע בעולם דבר הנקרא שקר. אם תאמר לו כי הגמל טיפס אל הגג או התרנגול הטיל ביצה — יאמין. ולאחרונה קראו לו בכיתה "אַבּוּ תָּחָרִיג'".[13] משום שבקרבו שָׁכן מעיין בלתי־נדלה של ריחות מצחינים וכיוון שלא חפץ היה להשאירם בתוך הנאד, רגיל היה לשחררם ללא הרף. הכיתה השתוללה בשל כך וכמעט אף פרצה מהומה. עד שיום אחד קרא לו המורה ובחביבות אבהית החל לחוקרו על מקור הרעה.

אמר לו:

"אדמונד בני, אולי תגיד לי מה אתה אוכל בבוקר?"

אדמונד גימגם לרגע, אך עד מהרה שב אליו אומץ־לבו. אומץ־לב תמים, צייתן, נפלט מפיו ברהיטות שוטפת:

"וואללא, אדוני, אכלתי תָּחָרִיג'."

מבטא אותה בתָו קמוצה, כיוון שסבור היה כי כך מבוטאת היא בלהג האיסלאמי. אלא שבכך הוא איבד את שמו בכיתה. והוא לא התאונן ולא התמרמר בשל כינויו החדש. לא כעס. קיבלו בסלחנות ואף בסלחנות נהג לענות למי שקרא לו בו.

הטוב בבריות אלוהים היה אדמונד. מאמין היה לכל דבר וסולח על כל דבר.

שלא כמנהגו, נעדר אדמונד באחד הימים. לא הגיע לבית־הספר. כולנו הרגשנו בחסרונו. לעולם לא יישכח מה שאירע לאדמונד המסכן. לא היה זה אסון וגם לא מאורע משמח. עם זאת, למחרת, הוצב אדמונד קבל־עם־ועדה כדי לספר את המאורע. ורבות צחקו ממנו... צחקו עד מוות. ואני, למרות מוזרות המאורע, הגנתי על אדמונד, על טוב־לבו ועל אצילות רוחו. היעלה בידכם לדמות עד להיכן תגיע התמימות?.. רע הוא זה הקורא לטוב־הלב טיפשות. דבר זה היה אז כהיגיון עצמו. כיום שינה היגיון זה את גונו. ולכן הפך טוב־לבו של אדמונד לא רק לטיפשות אלא, ללא ספק, נחשב הוא כיום לטירוף מוחלט.

ובכל־זאת היה אדמונד הטוב בבריות אלוהים ומאמין לכל דבר.

וביום שנעדר, לא נעדר מתוך כוונה. יצא כהרגלו, הולך ברגל לבית־הספר. ספריו ומחברותיו מתחת לבית־שחיו והוא מהלך ועמו טוב־ליבו. אז עצר אותו עובר־אורח וקרא אליו:

---

13. תחריג' — ביצים (בעגת מקצת יהודי עיראק).

"אדמונד בני, אביך, שלשם הוכחה, קוראים לו אברהם, ירשב אצל החייט, ומבקש שתיתן לי את המִקטורן כי הוא רוצה לגזור לך לפיו אחד חדש. אתה חכה פה — הוא רק יקח מידה, ואני אביא לך את המקטורן בתוך פחות מעשר דקות."

אדמונד פשט את המִקטורן ומסרו לאיש האלמוני, ועמד מסומר למקומו ממתין שעות במקום עשר הדקות. אך באותו היום אבד לו המקטורן. וגם בית־הספר.

כיצד ידע את שמו ואת שם אביו?.. אגיד לכם, רֵעיי.

אדמונד נשא את מחברותיו ללא ילקוט. ושמו המלא רשום על גב המחברת. אלא שלא היה די בכך. קריאת השם מצריכה את הקורא מרחוק להצטייד בזכוכית מגדלת בעוד כתב ידו של אדמונד פוטר את הרמאים מן הצורך בכך. כתב ידו היה כתב היד הגדול ביותר שראיתי מעודי ונהגנו לקרוא לו "כתב חרטומים". היה בסך הכול קווים מרובעים עצומים שכל מלה מהם תופשת כרבע עמוד.

ואדמונד זה היה השדה הראשון למחקרי ההיפנוזה שלי. הוא היה המתנדב הראשון שניסיתי עליו את ההִפנוט. על־מנת לשכנעו, זקוק הייתי לפיתוי או לשקר לבן. אמרתי לו כי הוא יזכה לראות את סילביה. סילביה היתה המורה לאנגלית שהיתה אנגלִייה במקורה. היא היתה "חתיכה" של ממש... מקור פורה של חלומות לתלמידים. ואנו בשלב גיל ההתבגרות, ניתן לומר, שאיש מבינינו לא ניצל מהפיתוי השטני השוכן על פני סילביה והדר בקולה ובתנועותיה ובגופה המלא והתמיר. החלומות המתוקים של גיל ההתבגרות גנבו והטילו אף אותי אל חיקה. אפילו בחלומות הלילה שלי ראיתיה. אך כאשר רציתי לעסוק בהיפנוזה, נהגתי בצביעות כלפי תחושתי התמימה ואמרתי לאדמונד שיש ביכולתי להגיש עזרה לאהבתו... ולכשיירדם, אעבירו אל ביתה כדי שיחזה בה כשהיא אוכלת ושותה, וכשהיא שרועה מפהקת ואף עירומה.

הוא התלהב מהרעיון ולא חדל להתחנן שאעבירו אליה. ושב להפציר בי ולבקש את המסע ההפנוטי אל ביתה של סילביה. והוא עוד יראה אותה והיא לא תדע זאת. ובידו יִגע בגופה הרך... יניח את פניו על טבורה, ילקק את שפתיה וינשק לה. ולא יהיה לו די בכך, הוא עוד יספר לפני הכיתה כולה על כל פרט ופרט ממעשיה של סילביה בביתה שלה.

היפנטתי אותו ובהצלחה. ובזכותו של אדמונד הייתי למהפנט הצעיר ביותר. הוא נתן בי את מלוא אמונו. מסר בידי אף את נפשו וכתמיד — בטח והאמין.

☆

אדמונד האמין לכול. ומאז השתנה עולם זה, לא שמעתי דבר על אודותיו. תמה אני אם בתמימותו טובת־הלב ההיא עדיין מחזיק אדמונד מעמד בפני נחשול הים הגועש והגואה ובתוך מבוך היגיון זה בעל אלפי הפרצופים. קרוב לוודאי שאדמונד גווע. נשמתו גוועה. גופו ויישותו גוועו... טוב־לבו גווע. הפך, מן הסתם, לעפר שהאדמה מסוככת עליו. ואותו טוב־לב מטורף ותמים, הפך, ללא ספק, לזיכרונות, זיכרונות שעולים בדעת ההגיגים הרעבים הצמאים התשושים המשוטטים במבוך אינסופי זה... בעלטה זו!

☆

ובאותו לילה לא בא צאלח. עכירות מאהילה על רוחי. ובתוך רגע מתפזרת. וגופו של אביו הבא בשנים נראה כמו בד מכובס, שהתכווץ לאורך ולרוחב. אני מנשק את ידו המגודלת, נוטל אותה ומובילו אל הסוכה. בלילה זה לא אשמע ממנו הרבה. ירא־שמים וחרד היה הדוד חזקל עזרא. מיד עם כניסתו לתוך הסוכה נוטל הוא את הסידור. אינו עוזב אותו עד בוקר. בלחישה מתארכת עוד יאבד הוא בתוך מכונת השאון הסואן כאשר מתכנס הקהל בשלֵמותו. בקושי עונה הוא על שאלות שמציגות לפניו אמי והדודות אחיותיה והדודה אחותו והסבתא אף היא.

"התגעגענו אליך, חזקל עזרא, ועוד פעם, מה שלומך?"

"יתברך וישתבח שמו."

"וחִלְוָה מה שלומה?"

"בחיי הנביא, מתגעגעת אליכם... הרי כזאת היא חילווה... אבל היא מאוד אוהבת אתכם."

"שתתגעגע אליה הבריאות. אִשה כשרה. איפה יימצא כמוה!.. מה היה קורה אם היית מביא אותה אתך?!"

והוא עונה בשלווה:

"גם היא רק רוצה לראות אתכם. אבל איך היא תגיע מבגדאד[14] עד כאן... הדרך רחוקה... טורח רב."

קולו של הדוד חזקל עזרא נפלט בלחש. רק בקושי רב נשמע. וביישנותו למרות גילו המתקדם, דומה לביישנות עוללים. מכניסה אותו למערבולת אדומה המוֹשחת את פניו האדומים בתוספת של סומק. ואותי, רֵעיי, נוטלת כעת שאלה טורדנית שלא עלתה בלבי ביום ההוא. שואל אני במבוכה, אם ביישנותו ההיא היתה תופעה שהחלה להתגבש בשלב הזקנה, כדי לבשר על נפילת האדם?!... לעתים הטרידו אותו חשדות לגבי אנשים מסוימים... וגם דמיונות־שווא. איננני יודע אם הוא היה כזה מאז בחרותו. בדמי ימיו ירד

---

14. הכוונה לעיר העתיקה.

מצריימה. היה זה לפני מלחמת העולם הראשונה. לא ניתן לקבוע בוודאות שהדוד חזקל עזרא נמלט מעצמו. לבריחה — סיבות רבות. במצריים נמצאת משפחת דודו. הוא התארח בבית הדוד. הוא — שמרני, והחופש במצריים הֵנו דבר שלא הכירו אז בבגדאד. הוא התנגד לחופש הזה בבית דודו ולהופעת בנות דודו גלויות פנים ברחוב. התערב בדברים שאינם מעניינו. נדמה לי שלא עיכל את החופש ההוא והחופש לא עיכל אותו. עזב את בית דודו ושוטט שנים במצריים והצטרף לבריגדה היהודית במהלך שנות המלחמה. לחם בראשון־לציון. הוא נהג לספר על אותה תקופה... תמיד מציג את מדליותיו — של כסף וארד ושמו חרוט בשוליהן. נזכר הוא ב"ציון־ראשון" בערגה של אוהב... כך קרא הוא לראשון־לציון כמֵה אליה ומייחל שגופתו תיקבר בה, כשימות.

צוחק אני?!... בוודאי... אלא שזהו צחוק שעדיף עליו הבכי. זהו צחוק מן הסוג שרק שימת־רגל של עולם זה ומתיחותיו מסוגלות לעורר...

זהו נושא אחר. אל תבקש לגרור אותי כעת אליו בזמן שבכל חושיי מעלה אני את הלילה ההוא. עם זאת, עדיין נטפלת אליי שאלה אכזרית. לא מכם באה אליי אלא מתוך נפשי היא נולדת. מתהווה באופן בוגדני ונותנת בי תנופה. מכניסה אותי לדרך גדושת אמיתות החושפות את עצמן במקריות צרופה. עיוור הייתי לגביה עד לעצם שעתנו זו. הדוד חזקל עזרא נהג לספר לי על מצריים... בלהט סיפר עליה ועל "קִישְׁקִיש בֵּק".[15] וגם על "ציון־ראשון". אם כן, הוא נהג כפי שנוהגים אנו עתה... חוזר היה לאחור ומבקש ישועה בעבר... על־מנת שיחיה?... על־מנת שיברח מדבר־מה שאיני מכיר עד רגע זה?!... מדוע אפוא נהג להסכים עם הכל שבגדאד הִנהּ גבירת כל הארצות?... ומדוע לא שמעתיו מעולם משנן, "מצריים אם העולם" למרות כל סיפוריו היוקדים געגועים וערגה אליה?.. כאלה היו סיפוריו על אודות מצריים עד כי נדבקתי באהבה. כמותו התאהבתי במצריים, ובעוז השתוקקתי לבקר בה כדי לראות במו עיניי את אשר חזר ושינן על אודותיה בהתפעלות. ובעת ההיא הייתי ילד שברשותי טבעת הקסמים. משפשף אותה והנה מתגשמים כל רצונותיו. והייתי זוכה גם בחלב ציפורים אילו רציתי בו. אלא שהתשוקה לראות את מצריים לא התגשמה אז. שיפשפתי בטבעת חזור ושפשף והתשוקה נשארה חשׂוכה. לא ידעתי אז שהנטף הרשע היה גדֵל במעֵי הנסתר. עם זאת, התשוקה האדירה התרוקנה מאוויר ונכנעה. כיצד יכולתי להבין בגן־העדן ההוא כי אילו נגזר פסק דין מוות על תשוקת אדם כלשהוא, יותיר דבר זה בנשמה שריטה עמוקה שאינה מגלידה?! מפצעי היום שהותירו התשוקות החשׂוכות של האדם הבנתי זאת. תשוקות שחייבות

---

15. דמות קומית בתיאטרון המצרי של אותה תקופה.

להיות קיימות על־מנת שהאדם יחיה באהבה. אולם האהבה קרסה תחתיה, ועמה הרגשות והתחושה. וגם את קיומנו לא נוכל לממש אלא על־ידי הזיכרונות.

☆

באותו לילה שונה היה הדבר.

נדמה לי שבקיום האנושי יש דרגות. לעתים שוטפת אותו גאות עזה. לעתים מצטמצם הוא בתוך השפל המובס. וקיומי בלילה ההוא תופח היה ומהול בתאי היקום. סופג במעגל קליטתו את כל אשר קיים... קולט, ובמירב כישוריו, את הנראה והנשמע והמוחש והמורח... מלא חיוניות, לא מהסס, לא עוצר, לא נרתע. ואלה הם מצבים שאינם כיום ברשותנו. שהרי חיינו ההם נקיים מרבב. זכי־לבוש. קיומם אינו נופל אל תוך בור ואינו נגרף בשטפונות של מי־שופכין שטניים שפרצו לאחר השרצת מסכות ההיגיון. ובכן, התדעו מה מפריד בין לילה זה לבין ליל־הערבה ההוא?!... במלים אחדות, נביחה כלבית מוכת כלבת מחרידה שהעולם והאדם עדיין פולטים אותה, מלווה בהמיָה המגיעה מים גועש שגליו רוויי דם.

באותו לילה פרח ירק, פילות הבהיקו וקדושה נטפה. צחוק של ביטחון ואושר נפלט ונורות ונרות של אמונה האירו. והתכנס קהל של בני־אדם, מן האנוש הטוב ולמען הטוב. התאספו כמחרוזת מושחלת. ואני מלקט את אבני המחרוזת ליד הדלת. אבן אחר אבן. משחילן לחוט בזו אחר זו. משתוקק שתושלם המחרוזת כדי לעונדה או להצטרף אל חרוזיה — פנינה נוצצת באותו ליל־הערבה.

☆

וטוב עושים אנו בהעבירנו לילה ארוך וקודר זה בזיכרונות. אם תרצו, נחיה את הלילה הזה כולו בזיכרונות אלה. כי הרי מרובים היו הידידים ולכל אחד ואחד מהם אלף סיפור. והם כולם היו מנוגדים בהליכותיהם, בסגנונם, באופיָם ובמחשבתם. אך אותו לילה היה מקבצם בסוכתנו, משחילם במחרוזת הסדורה. ועניינים אחרים שמאפיינים את הלילה ההוא מאחדים אותם. ביניהם הקדושה, החדווה וההמולה הרועשת וסבר הפנים היפות והערות עד שחר. אל תשכחו גם, רעיי, את טוב־הלב והאהבה. מעולם לא התאספנו לשם תועלת פרטית. כיום, לא נפגשים שניים ללא אותן מטרות. אבקש סליחתכם. יודע אני כי משלח רסן ומרחיק לכת הנני שכן גם באותם ימים היו טמונים שם בנבכי האדם מטרות תועלתיות כאלו. הייתי עול־ימים. לא נתתי לבי לתועלתנות. והאהבה מוחקת אותה כפי שמרעננת ומזינה אותה השנאה. עם זאת, גם אם היתה קיימת, מעולם לא היתה מסואבת. כך נדמה

לי. מנפשות צחורות היו נובעות מטרות אלו אילו היו קיימות. ואין לי ספק בכך כאשר מדבר אני על סלים המפקח באגף הטלפונים בבגדאד, למרות שלעתים הוא היה מוזר הליכות. שכן הערצתי העצומה אליו לא התערערה. רואים אתם כעת כיצד בשנים אלו, מִסכות נפלו וצְלמים התמוטטו. כיצד גווע דור שלם והדור השני מנהל עכשיו, בעצם חייו, את מערכת המוות האדירה. לוט הוסר מעל עינינו אלא שההערצה כלפי סלים המפקח איתנה ועודנה ניצבת מעל בסיס של פלדה. השעה הזאת מטילה לפניי את ההערצה ההיא ואז אני רואה אותו. רואה את סלים. גבר שגבריותו היא הנשגבת במעלותיו. גבריות אדם זה היתה מופת יחיד סגולה גם לאנושיות. חשים אנו בחסרונה כמו כל הדברים. ואני רואה אותו עכשיו, בחור תמיר, שחרחר, בעל שיער פחם מתולתל, רוחב פיקות כתפיו ממלא את עיניי וקולו הגרוני טוען את אוזניי. ואני רואה אף את הגומה בתחתית סנטרו. בשיחותיו מלאות הידע והתוכן נגדשת שמיעתי. לעתים מקנטר הוא ומתווכח ונוגע בכל הנושאים, ולעתים משתעשע בסוּבְחָת הקַהְרָבּ[16] הצהובה. אינו שותה ואינו מעשן. ובגבריותו המוצקה כאבן, רגשות לא חומרניים. רגשות אינסופיים שאינם בהישג ידם של מי שנשמתם מאובנת. ואף לא למתייהרים בכך ששכלם אלקטרוני. גבריותו היתה מוצקה כאבן המפלים הפועמים. הוא היה גבר ואדם, ואחר התמוטטו דברים בעולמנו... ותבל כיום סואנת במי שמכרו את גבריותם ועיכזו ואחר התמוססו כנר ובכל־זאת נעדרת מהם האנושיות. סלים המפקח היה גבר. בשומעך אותו שומע אתה רעם ואחר־כך ניתך הגשם העז. על כתפיו רבץ נטל ככד. הוא נשא באחריות על אמו ועל ארבע אחיותיו הנערות. נשא גם באחריות על כל קשרי הידידות שלו. חברותו עם משפחתנו הֵנה מתקופת הילדות המוקדמת. ולעתים קרובות נהג לבוא... הוא היה בן־בית, אך רגיש היה לדברים רבים. וזו היתה בעייתו. פעמים הרבה הוא בא והרבה הוא מדבר. מתלוצץ, לעתים מקנטר, ואז לפתע דומם כשתיקתנו בתחילת לילה זה, ואחר נעלם לחודש. כאשר נעלם, נהג לבקש בחזרה את תמונתו שהגיש לאבי. תמונה זו נעדרת היתה עמו ובשובו שבה אף היא עמו. העניין לא היה אורך למעלה מחודש. ונדמה לי כי סלים המפקח בגבריותו המוצקה ואנושיותו החדה הרגישה חווה היה מצבים נפשיים הקשורים באישיותו וְשהנם מעבר להיאחזותו במלה מביכה שנאמרה כלאחר יד או מפני שנעזב לזמן־מה ללא שימת־לב. ככל אשר יהיה האדם, אינך יכול לצפות ממנו לשלֵמות. וכבודו העצמי של סלים המפקח היה תולדה של הזדווגות גבריותו עם הרגש החד. או שאולי טמון היה בסיבות אישיות

16. סובחה — מחרוזת; קהרב — ענבר. מחרוזת שעם כל משיכה של אחד מחרוזיה נוהגים המוסלמים לשבח את האל. היהודים החזיקו בה רק מתוך הרגל.

עמוקות יותר. אולם זו היתה בעייתו שלו, בעוד ההתפעלות מאישיותו לעולם לא תפוג.

אבי וסלים נהגו לעתים לשחק קלפים. משחק הקלפים בביתנו היה לשם הבידור. וההימור הֵנו דבר אסור — מוסכם על זה מראש. אלא שסלים התעקש לעתים להמר. וההימור אינו אלא הזמנה להצגה־יומית בבית־קולנוע. זהו הימורו! והם שיחקו רק אִיסְקַנְבִּיל[17] או שֵׁמֶן דַּפָּר[17] וסלים נחוש בדעתו להפסיד על־מנת להזמין — ולכן תמיד הוא המפסיד. סלים סבור היה שבדרך זו יעלה בידו להזמין את המשפחה לקולנוע מבלי שתיראה בכך כוונה מסוימת מצדו שתגרום מבוכה לשני הצדדים. ובין המוזמנים היתה אף דודתי הצעירה. פעם אחר פעם ביקש סלים את ידה אך היא סירבה.

היא היתה "נשואה" לבית־החולים, שם עבדה וראתה בתפקידה שליחות. לא היה בעבור דודתי דבר המעורר גאווה יותר מהדור השלם שהוציאה אל אור תבל שהיתה זורחת אז. "ילדיי" נהגה לקרוא להם והיו כאלה באלפים. יש שהיתה "יולדת" עשרה ילדים ביום אחד. ואז עטף אותה אושרו של העולם כולו. ובתוקף השיבה את פניו ריקם. והוא גבר ואדם הגון... ולפתע שוקע בדממה... ואחר נעלם לחודש... אך בגבריותו הנפלאה מתעלה על עצמו, על רגשותיו ושב וחוזר. וסלים חוזר בָּאישיות הנוקבת החודרת... בָּאנושיות... בָּרגש.... ובהגינות הטהורה הוא שב.

☆

סלים המפקח בא. בערב אותו ליל־הערבה ללא ספק יבוא סלים. מראהו היה מפיח בי משב של רגש נשגב. ואז אף אני הייתי עוטה גאווה והופך ליצור איתן... מדמה בנפשי אותן תכונות יחידות־סגולה שלו... הגבר האדם... עמידתו המיוחדת ליד השער, והתנשאותו הבוטחת הדרוכה. והקומה — מוצקות ולחות בה. גופו של אדם זה נלוש ברוחו. כאשר נפגשים שני ניגודים אלה אז נולד מהם אדם טוב. ותחושותיי הפרטיות הודפות אותי כלפי פנים... כלפי האורות... רץ אני וכולי קול יוקד בשמחה, מכריז:

"סלים המפקח בא..."

ושוב סליחה, שכן, בטחוני משעת הגעתו אינו איתן כמוהו. זיכרוני יגע. דפיו הצהיבו מרוב שנים. מעלים עשן ופיח שאותם פולט לועו של הר געש העולם מאז איבד את שפיותו. הושחתו אותם דפים והוכתמו באש ובדם בהתכתשות עולם זה. עם זאת, אפילו רבת העוצמה שבפצצות האטום אינה יכולה למחוק אותם דפים. הֵנם חלק מאתנו שאותו לא יכלה המוות. יד־זיכרון שאותה מאחל אני ליקרים שבערכים שמתו. יד לטוב ולאהבה.

---

17. סוגי משחק קלפים על בסיס של צבירת נקודות.

בעוברנו כעת עם הסופה הטרופה, נושאות אותנו כנפיה השטניות במסלול לא מותווה שבו תשים רגשותינו וחושינו כלים. כבר פסקו לפעול ביעילות... כמוכי תרדמה נעים אנו, או כמכונה שיצר האדם כדי למלא את מקומו בעשיית חטאיו... אנו רואים צללים ושומעים צללים וחשים ומריחים צללים. אולם יד־הזיכרון הטהורה ניצבת עדיין איתנה במקומה. חובקת בעולם המתים דברים שאנו מחיים כעת. חי בתוך מת או מת בתוך חי. שעתנו זו. מלים!.. והאמת שלנו נעוצה באותה חזרה ואני כבר חזרתי. נובר אני מתחת ליד־הזיכרון הנפלאה. ומתחת לקברים, נושמים אנו ריח בושמי נידף, ומטהרים את השיקוץ המצחין הזה במעמקי הדממה המשמימה. מיטהר אני גם בקבלת הפנים החגיגית שבה אני מקבל את פני סלים הגבר האדם, מפקח מחלקת הטלפון בבגדאד לפני שלושים שנה. יודע אני כי לעתים מקדים היה לבוא, ואז בילינו עמו זמן רווי עונג, גדוש מאורעות. ואחר נסוג היום והשמש שוקעת ומנץ ליל־הערבה. ואז נכנסים אנו אל סוכתנו המוצעת, המפוארת, נוצצת אורות. וסלים נכנס עמנו. באותו לילה אני זוכר אותו מעלה את זכר מתיו. זכר אביו. אביו הלך לעולמו בטרם עת והשאיר לבנו־יחידו נטל כבד מנשוא; אם אלמנה וארבע עלמות. סלים נשא בכבוד בנטל. תהה על קנקן העולם ובא להחיות את זכר אביו. עודני זוכר אותו כשהוא מכסה את ראשו במטפחת ותוחב את שני שוליה מאחורי תנוכי אוזניו. זוכר אני אותו כשהוא עט על האדרא ומפזמה. והקול העבה, מלא הצליל, מתרכך ונהפך לנעימות ערֵבות. והנעימות הערבות נקטעות מדי פעם כשסלים מדליק נר... ומתלוצץ עם זה... או מספר מאורע או סיפור מבדח, ומשתעשע עם חדוות אותו לילה ומדגדגה. והנה הצחקוקים באים בזה אחר זה וההמולה החמה גוברת עוד יותר... ואחר מצלצל פעמון השער.

☆

"בית ראשל 'בעלת הצמות' הגיעו."

קרוב לוודאי שהיו שלושה. האב ושני בניו. לעתים הצטרף אליהם גם נעים. נעים בעלה של שפיקה אחות ראשל. נהגו לומר עליהם "צנועים". האב נתקרא ברוך "אַבּו אל־גָ'אם" (בעל השמשות). הוא היה זגג, שהיה לו דוכן בבָּאבּ אל־אָע'א. שלוש בנותיו כולן אחיות בבית־החולים. צמותיה של ראשל היו עבות, בלונדיניות וארוכות — עד לאחוריה הגיעו. בין מבקרי ביתנו היו מספר "ראשָלות" ולכן נקראה זו בצמותיה, לייחדה מביניהן.

ידידות אמיצה איחדה בין משפחתה של ראשל ובין הוריי. אינני יודע בדיוק את מקורה אך יודע אני כי מחיצות הרשמיות נעדרו ביחסי שתי המשפחות. ראשל היתה משכילה ועדיין רווקה. אך כאשר נישאה אחותה הבכירה לנעים, ערכו את החופה בביתנו. ותהלוכת החתונה יצאה מאצלנו.

האחיות נהגו לבוא אלינו תמיד. אחר־הצהריים כאשר שוכך החום בבגדאד, הופכת ההתכנסות בטארמה הפונה אל גינתנו לתענוג. באותה שעה מוזזים כיסאות הבמבוק אל הצדדים והן יושבות על מחצלת סמנית. שַאי אל־עָבַּאס[18] מוגש מתוך סמובַאר צהוב שאדמומיותו הנוטה לצהוב בוהקת. ולחם העָבַּאס גם הוא יצא זה עתה מתוך התנור שחום, נגיעתו מכישה את היד, נושף נשימות מתוך צווחות־כאב קודחות. והסוכר — גבישים. וספלי הקפה אף הם עוברים בין המסובים. וכולן "קוראות" לכולן את ספליהן. ומשעשעות אותן בהבטחות דבש. זו תתחתן בקרוב... עוד יחטוף אותה אביר חלומות שחרחר תמיר... באושר תחיה עמו לנצח... ותוליד בנים ובנות. והאחרת מאושרת, גם אם נשלחה בה עין רעה. ונזכרות בפלונית ובאלמונית... וההיא אמרה... והשנייה עשתה... והימים עוקבים בגיל. ולפתע שוכח העולם... וההיגיון מחליף צבעים. נהיה מכושף פנים וצורה. מתנכר לנו. דוחף אותנו לנבור בקברים. נחפש בהם אחר עצמנו בזיכרונות העבר היפהפיים הערֵבים כגבישי הסוכר.

☆

שכח העולם... נפסדו כוונות שהיו טהורות באותם ימים. מי יודע?! אלו הן שטויות. אתה טוען ש"האנשים מלחכי פִּנכה הם." הנך מדבר במושגים של היום. אין ספק שדבר־מה הרסני מסתתר בחלקיקי העולם, במימיו... במשבי רוחו... אותו שותים ונושמים מקצת האנשים, ועד מהרה נפסדת גם הנשמה. ואנו לא שתינו ולא נשמנו. ולכן שוכח אותנו העולם. אינו נזכר בנו. ואותם האנשים, למרות העבר הזך, מוחקים אותנו מזיכרונם ומזיזים אותנו מדרכם.

לבי קשור היה לשני האחים. כשהמים היו זכים וגם האוויר, נהגנו שלושתנו לצאת... לשוחח, לצפות בסרט... לבלות שעות עליזות. שניהם היו מבוגרים ממני. אולם למרות התחושה עולת־הימים הרעננה הקדמתי את גילי. לא שעיתי למשחקי הילדות. ומעט מאוד הצטרפתי לילדים במשחק הקלַאס והחבל והקֻעַאב[19]... שיחקתי שחמט, וגם שני האחים שיחקו. הרכבתי את חלקי המכאנו הגדולים לבתים ולטחנות־רוח ואחר הייתי מפרקם כדי ליצור מהם ליצן. הייתי בולע ספרים ונוטל חלק בהבעת דעות רציניות. חשבתי רבות והגעתי למסקנות. לעתים תעיתי ברזי היקום. בתוך שכלי חציתי את תחומיו. מעבר לו חזיתי באין. עם זאת, נבצר ממני לראות את היום הארור הזה.

---

18. שאי — תה. עבאס — אימאם מוסלמי. תה שהמוסלמים נהגו להגישו כשהתמלאה להם משאלה לאחר שפקדו את קברו של העבאס. כנ"ל לחם העבאס. ויהודי בגדאד אימצו מנהג זה.

19. עצמות של פרקי כבשים. משחקים בהן כמו בחמש אבנים.

סאמי היה המבוגר מבין השניים. גבוה וצנום, בלונדי חיוור ונראה כקנה תירס יבש... היה צרוד־קול ועל כן קראו לו בעל הקול הבַּחוּ (הצרוד) ובגלל מראהו וקולו כינו אותו גם זַנָּה[20]... בוודאי הוא עוד יפנה אל הסבתא להתלונן אצלה על ה"סידור" שנפל בחלקו לפני כחודש. והוא יגיד לה בביטויים שאינם שגורים בפי בני דורו, ביטויים שעברו מן העולם זה דור שלם... והקול הצרוד מתקמט... ויוצא מגרונו כמו העתק עשירי של מכתב שהתקבל מנייר העתקה שחוק:

"שלא תדעי. התפוררתי. נהייתי לעשרים חתיכות. תמיד חייב לצאת לי מקל בצימוק. ניגבו לי את הכיסים... ניקו אותם... פרוטה אדומה, אם תגידי, לא השאירו לי. לקחתי לי הליכה בקבלנות, שלא תדעי, מהעוּלָוזִיָה, רגליי הפכו לחוטים. השתבצתי. רוצה להתנשף — לא נשאר לי עוד כוח. מה אומר לך ומה אספר... שלא תדעי, כאילו ישבתי על כלונס... בחיים זה עוד לא קרה לי."

תמה הייתי כיצד התקבל סאמי לפאקולטה למשפטים. על מי יסנגר?!... וכיצד ישמיע את קולו זה לצדק?!... אין ספק שהשופט לא ישמע. ומרשו של סאמי עוד יבזבז את חייו בכלא ובעבודת־פרך, גם אילו היה נקי, כזאב מדמו של יוסף. התדעו?!... סאמי זה השכיל לעשות כאשר בחר במקצוע זה. הוא עוד יגן בעתיד על עצמו. עוד יסנגר על עניינו האישי. ואמנם נדמה לי שאלוהים הנחה את סאמי והלה, הזדיין בנשקו, וכאשר גוועו מחוסרי הנשק תחת מכות הרוע המתעצם, המשיך סאמי להיאבק. יש מי שמחליף עורו ומשנה פרצופו כפי שדורש ההיגיון. זהו אכן כישרון. ומזכותו של האדם לחיות. ומחובתו לעשות זאת. אלא שכפיות־הטובה — מגֵפה הפוקדת את בעלי הנכונות והחשופים. היתה לנו החסינות הרוחנית. עלובה היתה בעיקשותה הבלתי־מתפשרת כסלע איתן נישא. ועל כן הוענשנו. הפכנו נוכרים וזרים. רק הזיכרונות מאירים לנו פנים.

אין זה הגיוני וגם לא עולה על הדעת שטוב־לבו של סאמי היה אחיזת־עיניים. לא הבנתי את מהות אותו טוב־לב בעת שהיה סאמי בסוכתנו. זה היה טוב־לב מסוג מיוחד. יש בו ביישנות שמגיעה לעתים עד לגבול הסכלות, ואולי משום כך ביכרתי אותה והעדפתיה על ליצנותו של אחיו סַלְמָאן. הוא היה אחיו וניגודו בכול. גוץ ושחרחר. בתנועותיו נראה כשחקן קומי; עין פוזלת מרקדת מעבר לעדשות משקפיו. נעה במיומנות ככספית. שפמו רוקד עמה וגם ידיו. משקפיו היו שכבות עבות. עדשותיהן נראו כסליל חלזוני שקטן עד שנהיה לחור שמבעדו מביטות עיניו. ובגלל אותם משקפיים, קראו לו "אבו ארבע עיניים"... ובשל ליצנותו זכה בכינוי נוסף המחליף לסירוגין

20. זן — אשה (בפרסית) זננה — נשי.

את כינויו ההוא ונקרא אף "סַקִיעָ" (קל־דעת). עם זאת, אותם כינויים היו לשם התבדחות — עם כוונות טובות שאין משתמע מהן שום רע. חריפות שכלו של סלמאן היתה מפריכה ומבטלת אותם תארים. וכך הופך הוא למיזוג של טוב־לב עולץ, לעתים מבדח, ורצינות שכלתנית בשעת הצורך. הוא היה מוח מתימטי שאין עליו עוררין. ובצדק הצטרף סלמאן לאחר מכן לפאקולטה למסחר. וזאת, למרות שהיה מערבב מדי פעם בין הגדלים, או שלא הבחין בין מספרים. לעתים השישים והשתיים היו אצלו היינו־הך. כך גם החודש האחד והשנים.

"סלמאן, הנעל הזאת שעל רגלך יפה מאוד. בכמה קנית, שיהיה לך לבריאות?!..."

מיד היה אומר:

"בשישים דינאר... זאת אומרת בשני דינארים."

"סלמאן, כמה נותר עוד עד לבחינה שלך?"

הוא עונה בשטף... מבלי להסס:

"עוד חודשיים וארבעה ימים."

אך מנענע בראשו כדי למחוק את טעותו ומתקן:

"זאת אומרת עוד שבועיים בדיוק."

ואתה תמה... ושואל אותי, "כיצד ייתכן שיהיה בראשו של אדם כמו זה מחשב אלקטרוני?" ועוד תתפלא... הנני מבטיחך שסלמאן זה נועד להיות המבריק בין רואי החשבונות, בְּעולם שכל מעייניו נתונים עכשיו למספרים. בעולם חומרני מוחלט זה בליל־הערבה הזה ולא ההוא, ייתכן שלא תמצא שום רע בהפיכת העשר למאה או המרת השבועיים בחודש וארבעה ימים. זאת היא עובדה וגם אם היא נראית מוזרה בלילה זה שלנו המשמים והעזוב. והיא הגיונו של עולמנו המדהים, הזיקיתי, ותמהוניות הליכותיו. ואחיו של סלמאן — קולו הצרוד הפך לקולו של עורך־דין מבריק...

לא ולא... אל תגזים בהשתוממותך ואל תתקומם... אם אין מוצא חן בעיניך הדבר, הטח ראשך בקיר. האם עומד אתה למחוק את אשר הוכיחה המציאות?!... או לסתור את אשר סמך ההיגיון את ידיו עליו?... אתה עושה זאת משום שאין הכרתך מעכלת את העניין. אינך משוכנע בו. ובכן, האם תרַצה ותשכנע אותך העובדה שאתה עצמך איבדת את קיומך?!... האם אינך מוטרד מעצם הדבר שפטפוטים שטניים אלה מציפים אותך ומשתרעים באופקי ריקוּתך?.. מוטב אפוא שתתקן את העוול שנגרם לך על־ידי תבל... שתוציא מידיה את האהבה שגזלה... שתמחה את השנאה מעל־פני העולם. ישר את ההיגיון המעוות הזה, אם תוכל. הראית?.. עדיין סובל אתה מחוסר ישע ועל כן נאלם, ואם כן, אנא האזן מבלי להפסיקני. אנו חיים עכשיו בעולם אחר. עולם שאין לו שייכות למוזרות עולמנו הנוכחי ולסיבוכיו.

בעולם ההוא, אפילו הסיבוכים היו עניין נדיר, מאוששים את מחשבות האדם ואינם מטריפים עליו את דעתו. ובעולם ההוא היה סלמאן יושב לו בסוכתנו, מרקד עם עינו הפוזלת ונוהג כלץ. ואחיו, בהעתק הדהוי המחוק של קולו, מתאונן לפני הזקנים על דאבותיו. והנרות הדולקים מתמוססים ושופכים את נשמותיהם נהרות ניגרים על־פני המגש הענקי, העגול. ואני וסלמאן חופנים את השעווה הנמסה הפושרת, יוצרים ממנה בצק בעודה גמישה. ואז מעצבים ממנה איילות ודגים וארנבות. הרואים אתם כיצד היה סלמאן, בנוסף לכל תכונותיו, פַּסָּל המיטיב ליצור פסלי־חיות ופני־אנוש? ולכן היתה סוכתנו הופכת בשעת לילה מאוחרת גם לתצוגת פסלי־שעווה... חיות ויצורים אנושיים וספינות המפליגות בים החלומות הגואה.

☆

השעה שמונה וחצי. ארוך הוא הלילה. ובשעה זו טרם פסקה תנועת הבאים. למקצתם היו זמנים קבועים. היו ביניהם כאלה שהגיעו לפני השעה תשע. אחרים נהגו להגיע בעשר. אך בשעה אחת־עשרה נשלמה החבורה. עם זאת נדמָה כאילו חלק איחרו לבוא. ובתוכי שלי רחבה המכילה את כל המבקרים, החלה לחוש באי־נוחות ולדאוג. ואכן, בית אל־עַגְ׳מִי ובית סאלֶם איחרו. הדאגה מנקבת את הרחבה הזו ונדחסת אל קרב הזרם הנע לאטו באיבריי... אותה החדווה... אותה התחושה המלאה... הרוויה... השבעה... אלא שהגעת החדווה לשלמות פירושה בהכרח שכל החברים חייבים להגיע. זהו ביטחון. שכבות נערמות על גבי שכבות כדי לשים את רגש הבדידות והפחד בבידוד ודאי ובטוח. שכבות שבהצטברותן בונים אנו את מעוז העולם הדר בסוכתנו בליל־הערבה... והן גם התגלמותו של אידיאל אנושי בגורמים יסודיים שמשרים הרגשה טובה. כמו חוטים המלוכדים בנוֹל עת סוֹרֵג הנוֹל את הזכה שבגלימות, והיא משרה עלינו את אווירת הקדושה ההיא. והדאגה שוררת בחדווה ובחלומות, שהרי ישנו שם געגוע טמיר לכך שאבני המחרוזת המושחלת יושלמו. ישות אנושית זו עלולה לאבד אחת מהנפלאות בתכונותיה אם תאבֵּד המחרוזת את אחת מאבניה. היא עלולה להיות ישות פגומה. בי — הישויות הפגומות מעוררות חלחלה... אותי — מבהילים הדברים הבלתי־מושלמים. דעתי תנוח רק כאשר יושלם הדבר. עד כמה שיהיה אותו הדבר צנוע הרי ששלמותו מאהילה על דבר עצום כשהוא חסר. באותו ליל־הערבה היו אשליות רבות... בצד כל האמיתות היו גם האשליות. הראשונה שבהן — האמונה שהדברים יגיעו לשלמותם... וההשתכנעות שלעתים אמנם הנם מושלמים. אולם צאלח, בן הדוד חזקל עזרא, לא הגיע באותו לילה. מסיבה איזו שהיא לא הופיע אדם איזה שהוא. ועם זאת ולמרבה המזל, להסתפקותנו במנת חלקנו באותה עת היתה השפעה שכמוה

כקסם. ובהסתפקות זו היה נשלם החסר. אלא שכאשר גוזלת מאתנו המקריות את מרבית אבני המחרוזת, לא תיתכן סתימת הפרצות. והמחרוזת הנוצצת הנדירה — לא תיתכן השחלתה... כי החוסר מתעצם... לא תחפה עליו הסתפקות במועט עד כמה שתהיה רבה. ואני, באותו לילה, חולם על תכונות אנושיות נפלאות שבלעדיהן אני מאבד את כל ההסתפקויות במועט שבעולם. ואכן, בשיבוש דעתי זה, העכשווי, איני מיטיב להתבטא... ולשווא מחפש אחר דיוק... איני מצליח אף לסדר את מחשבותיי ולכן דבריי נראים מבולבלים... לעתים סותרים את עצמם... כבר מלכתחילה הזהרתיכם, רעיי, אך הדאגה הנבוכה היתה, על אף כל הדברים, פושטת עליי כאשר באותה שעה אין מעיין הבאים זורם, אלא הופך לטפטוף. אין הטיפות מרוות את הצמא הנפשי... ועוד עשר דקות חולפות. לא. אל תביט בשעונך. מוקדם עדיין... והלילה, למרות תפלותו הפעם, ארוך הוא. נותרו עוד שעות עד עליית הירח החסר... וקרוב לוודאי שנסיים את שיחתנו זו בטרם יעלה. ובאותו לילה עדיין היתה המחרוזת חסרה ודאגה מקננת בלבי שמא לא תושלם המחרוזת... ועוד עשר דקות חולפות ואיש עדיין לא הגיע... למשל בית אל־עג׳מי. ואני הולך ושב בלוּעות הדאגה והשמחה. בתוך לוּעות אחדים. המיומן שביניהם — לוע הציפייה המייסרת ההיא... ואני מתלונן באוזני כל שמזדמן:

״למה בית אל־עג׳מי לא הגיעו עד עכשיו?״

״אתה, שב לך... והירגע קצת... לך עם החבר׳ה ותיכף יבואו כולם.״

לא. לא אנוח ולא אשקוט עד שאלגום את כל גמיעות סם־החיים הקסומות... ופעמון השער מצלצל... איזה יופי! באיזו מהירות בזק מתגשמים באותם הימים החלומות שופעי הטוּב והטובים?!

בית העג׳מי כבר הגיעו!

נכנס דהוּד אל־עג׳מי ועמו סַבִּיח בנו. מלווה אותם עזרא קַאמֶל. אבנים נוספות נשחלות במחרוזת הטובה. דבר־מה מצחקק במעמקיי בראותי את דַהוּד אל־עג׳מי. זהו הצד ההיתולי בדף זכרונותיי.... בעוד הצד האירוני הצוחק טרם הגיע.

דהוד אל־עג׳מי היה רקדן בעבר. ״שַעָאר״[21] וליצן במקצועו. ומראהו, חלק בלתי־נפרד מליצנותו. מתגלגל על הארץ ככדור מנופח. אורכו מכונס בתוך רוחבו. גבוה אך במעט מגמד ובמעט שמן מדוב. אפו של דהוד אל־עג׳מי הוא הדבר הבולט שבו. לא. לא כך הדבר, כי אם כל אשר בדהוד אל־עג׳מי בולט הֵנו. תנועותיו ודיבורו עם צורתו הקריקאטורית המצחיקה. אפו אינו יותר מגוש בשר עצום ממדים בפנים שחומות מגוממות. אין איש

---

21. גבר רקדן־בדרן בלבוש אִשה.

יודע את מוצאו ואת עברו של דהוד אל־עג׳מי. הוא נראה ללא גיל. אין אנו יודעים על עברו אלא מתוך סיפור שאותו הוא מספר על סוד בואו לבגדאד. בא־נמלט מאיראן: היכן ומתי?.. אין סיפורו מגלה זאת... כסיפור אלף־לילה־ולילה. מעשיית בת־השולטן ובן־האופה... בנו של מוכר המרקחות: בן־החנווני. הנסיכה האובדת באהבה האסורה על הנסיכים, שבויה היתה באהבתו... באהבת דהוד אל־עג׳מי הבחור היהודי המסכן חסר־הכול. דהוד היה עלם באותם הימים, והיה "שעאר", פורט על מיתרי הטאר ושר ומרקד. ראיתי אותו עושה זאת בביתנו. קולו, בהיותו מפזם את נעימות הדַשְתִי[22] היה מסעיר את הרגשות. עודני זוכר אותו גם ביציאותינו מחוץ לבגדאד. ברחבת בוסתן כשהוא עומד על ראשו נתמך על גזע עץ גדוע וכפות רגליו מוחאות כף באוויר עם ריקודי שוקיו. והוא איש בגיל־העמידה שארשת פניו מסתירה את גילו. אך באיראן הוא היה עלם צעיר... "שעאר" מקצוען. מנגן, שר ורוקד. בעשותו זאת היו אי־אילו בולבולים וזמירים נוחתים מבדי העצים הסבוכים וחונים על כתפיו, חגים סביבו, וקסם הנעימות מביאם לאובדן חושים ולעתים מוצץ את נשמותיהם וממיתם. והירק שם. ועיני המים הזכים מתמזגים ביין ויפהפיות איראניות זוללות מתרוננות ומשתכרות. הזמן נעצר עת עורך דהוד אל־עג׳מי העלם את נשפיו בגני איראן. ושבועות חולפים ברגע. שם היתה הנסיכה היפהפיה, וקופידון אף הוא היה. ודהוד מנגן ושר והזמן נעצר, אינו זז. והיקום מתלכד באותו גן־עדן ובתוך רגע מבזיקים שבעה ימים ולילותיהם, ובגן־העדן צומח נטע שמתעצם ללא הרף. כבר נעץ קופידון את חִצו בלב נסיכה איראנית, והנטע הצומח הופך לנְשמת גן־העדן ההוא. וכמיהת הנסיכה האיראנית היפהפיה נאחזת בדהוד חסר־הכול הנגן וה"שעאר" בן־העם. מטילה עצמה אל בין זרועותיו... שיכורת יין ואהבה. ושתי חלחלות מרוצצות אותו. חלחלת העונג וחלחלת האימה... מה יעשה העלם הרקדן המרושש בנסיכת איראן היפהפיה?!... אולם חִצו המושחז של קופידון אינו יודע רחמים... דהוד אל־עג׳מי מקבל מכתבים מנסיכתו טרופת האהבה, המקסימה והמוקסמת. היא מבקשת את קרבתו... מחזרת אחריו וחפצה בו כולו... מה יעשה?.. והמרחק בין תהומו לצמרותיה אכזר... אוהבת היא אותו ואימה ממלאה אותו. אהבתה וחייו על שתי כפות המאזניים — מתנודדות ואין הוא יודע אי מהן תכריע. אולם באחד הימים מבקרת אותו הנסיכה בבקתתו, מחופשת בבגדי צועניה... ועמו בבקתה, אם באה בשנים שאין לה בעולם איש מלבדו... ונסיכתו ציוותה עליו... אין לנסיכים דבר לבד מהצו — אפילו משחקי האהבה תחת פקודה נעשים... בפקודה חייב אתה להתאהב בהן אם תחפוצנה. היא נכנסה לבקתה בבתוליה ובפקודה ממנה

---

22. מקאם — במוסיקה הפרסית והעיראקית.

עזבה אותה ללא בתולין. דהוד האומלל עשה זאת מאונס. כיצד היה יכול והוא מלא אימה... אין ספק כי אף הוא אהב אותה. אלא שלפשוטי העם אסור להתאהב בנסיכים. והאם באה אליו עם הפקודה האחרת... "לך לך מארצך מבית אביך ואמך." ודהוד אל־עג'מי נושא על כתפיו את אהבתו ואת חייו ואל בגדאד נס הוא!..

היפליא אתכם, רֵעיי, אם אומר לכם כי סיפורו זה של דהוד אל־עג'מי היה מקור הערצתי אליו?!... לא. מעולם לא האמנתי בצורה העיוורת שבה האמין אדמונד לדברים. מביט הייתי בפני דהוד אל־עג'מי, בוחן את כיעור ארשת פניו. אותה ארשת דמתה לארשת פניו של שד שצייר אותה דמיון אנושי. והגוף כדורי ומתגלגל בפיתולי שוק אל־הרג'... עובר ללא הרף ובמהירות במעיו הצרים והדחוסים של השוק... שם היתה לעג'מי חנות מלבושים משומשים ושטיחים פרסיים. דהוד מקפץ מדי פעם ורץ מדי פעם. ועל שכמו מוטלת אדרת, או מקטורן. כל זה היה משלים עם פני דהוד תמונה מצחיקה ומבדרת של שטן. ורבות מדמה הייתי לנפשי את קסמיה המהממים של נסיכתו האיראנית. בדמיוני הרענן מעלה אני אותה, גוזר אותה מהחומר היפה ביותר ומעצב אותה בנפלאה שבצורות... שוחה בנהר רפותה... בנהר האהבה השוקק הנוהג לעתים בשרירות. תמה אם יש ביכולתה של איזו שהיא עלמה ולוּ רק להביט בפני דהוד הכעורים, המצחיקים. לא כל שכן להתאהב בו, להיות מוקסמת, להיות יוקדת תשוקה וגעגועים ולהקריב לרגליו את תומתה. ואף לרדת, בשל אהבה זו, ממרומים נישאים אל תחתית אדמת עלובי־החיים. בכל פעם שהירהרתי בכך, מכים היו באוזניי הדי כל אשר רוּנן על אודות דהוד אל־עג'מי בשוק אל־הרג' בבגדאד:

"גם עג'מי וגם ננס... נוכל שאין כמותו... בטנו מלאה שקרים."

אולם בכל פעם ששמעתי את פריטתו החודרת אל חלקיקי הנשמות ואת שירתו השובה אותן, התעצם אותו היגיון הקרוץ בכללותו מחומר של אהבה טהורה. ואז מפעפע היה מעיין של יופי צרוף, עוטה את האמנות, הקול והמוסיקה ומתמזג עם אותה נשמה בלתי־ידועה השוכנת בבית חרֵב ומעוות זה הנקרא דהוד אל־עג'מי. ומעשייתה החלומית של נסיכתו הופכת למוצקת ולפתע קופצת מבין קיפולי ספר אלף־לילה־ולילה, לאחר שנתלשה מבין דפיו, ומתייצבת לפניי כחזקה באמיתות. מהלכת בגאווה וגאוּת על כנפי שטף הלחנים החצובים מרגש מטביע, סוחף, הטבול באהבה. ויופיה המדהים של נסיכתו האיראנית מטביע חותמו על האהבה הבושמית הנודפת הזו ואז מריפה היא ריחה במרחבי סוכתנו ספוגת ניחוח של קדושה וטוהר.

☆

ובנו סַפִּיחַ תמים הִנו. כיום קוראים אנו לטוּב, תמימות. קוראים לטוּב־הלב,

סכלות. באותם ימים נהגנו לקרוא לכל אלה טוב. אינני יודע כיצד חמק סביח מכל תכונות אביו: החומרניות והרוחניות. הוא ניגוד מושלם לדהוד אל-עג׳מי. ענק לבן ואֵטי בתנועה ובקול. בשעה שהוא מדבר, הופכים הספקות בכנוּת־דבריו לבלתי־אפשריים. יכול אתה לבטוח בו ללא חשש. גוֹן עורו לבן ולבנות גם צפונותיו. פוזל בעינו הימנית עד כי נדמה לך שהצבע הלבן עלה בו על גדותיו והטביע את אחת מעיניו טרם עצרה גאותו. הפוזלים!... אכן... סביח הֵנו הפוזל השני המצטרף אל סוכתנו אחרי סלמאן. נשבע אני! לא נתתי לבי לתופעה זו באותו יום. באותם ימים נהגנו להביט על האדם מבעד לנשמתו וצפונות לבו ולא מבעד למומיו הגופניים... דהוד אל־עג׳מי אכן היה שונה. גופו תוקע את ציפורניו בעיניך. אין ביכולתך אלא להבחין באותו גוש המגרה את מעיין תחושת הגיחוך שבך או את צחוקך. היום מדברים אנו על דברים שמן הסתם לא דיברנו בהם באותו ליל־הערבה. לא מדדנו את הדברים בכלים חומרניים צרופים. האדם היה דרך התנהגות ואופי, ולא בניין שדיקדקו או לא דיקדקו בהקמתו. כיום מצץ עולמנו החומרני את הנשמות. הפך את האדם לקליפה. בעידן המסֻכות נמצאים אנו עתה. הזיוף הֵנו הדברים כולם. והמסכות כובשות את לב העולם. האיפור הנו קנה־המידה הראשון לאדם. אם יזלזל בו — יאבד. ולכן שיגשגו מקצועות־מתמחים והתחרו ביניהם אמצעי ההטעיה והקוסמטיקה. הם הפכו למבוקשים. לא. אין הבדל בין הקוסמטיקה להטעיה. כל עוד אין זה נוגע אלא בקליפה. הב לי דבר־מה החודר מעבר לקליפה... ניתוחים הנוגעים באותם דברים נזילים שאינם ניתנים לנגיעה. ממעמקי מעמקים מחלחלים היו מעורו של האדם... דבר־מה שיושתל בפנים, יוטען בפנים, ויביא חיים לאחר נבילה, או יִגדע... יכרות באותם מעמקים, ראשים של נחשים שעודם מוצצים את לשד היקום, ומותירים ממנו קליפה ריקה...

אולם כל טוב־לִבו של סביח בן אל־עג׳מי היה נוזל באותה שעה מאותה עין פוזלת שלו, וזה היה, האמן לי, נפלא מכל ניתוח קוסמטי יעיל בעולם!..

סביח היה כבן עשרים, וכאשר דיבר, העלו פניו סומק. אולם פניו של בן דודתו עזרא קאמל אדומות היו מטבען. ועזרא היה "צנוע" בשני המובנים. אינו בא אלינו אלא לעתים רחוקות, או שאינו בא אלא בלילות כמו ליל־הערבה כדי "לקרוא".[23] הוא "קורא" על־פי מקצועו וכך גם אחיו. הם קראו בבתי האבלים ולכן הופעתם היתה סיבה להפחת אמונה טפלה במשפחה. הם נהגו לומר על אודותם, "שאלוהים ידיר רגליהם מבתי הבריות", שכן ביקורם בבית כלשהו לרוב משמעו היה ששכול אירע באותו בית. אולם עזרא נהג לבוא בליל־הערבה עם משפחת דודתו והיה משתלב ונוטל חלק באווירה

23. ה"קורא" — איש שקורא תהילים ואדרא בשבעת ימי האבל בבית האבלים.

העליזה והצוחקת. מקבל את שכרו — שיחות וצחקוקים שמן הסתם לא רגיל היה להם במקום שעבד בו. אכן, בסוכתנו התאספו נשמות המתים ורבות מאוד היו אותן נשמות, שהרי לכל יושב בסוכתנו היו מתיו שלו. עם זאת, נדמה לי שאותן נפשות היו ששות אתנו בלילה ההוא. זה עידן ועידנים מאז מתו כולם. ושם היה גן־עדן ללא גהינום. אנו החיים עושים את שיש ביכולתנו כדי ליטול חלק בהכנסת אותן נשמות לגן־העדן. ולכן, בליל־הערבה לא נמצאו בלתי אם נשמות שלוות ומצפונים שקטים ונטולי דאגה. היו שם אנשים חיים המפריזים בעשיית חסדים ומחלקים אותם בין העולם־הבא לעולם־הזה. ובזמן ההוא אינני זוכר מאותם מתינו מישהו שראיתי במו עיניי. כל החיים היו אז עדיין בחיים. את המוות במובנו הפיסי לא קלטתי בראייה. היום הפלגתי במשמעות המוות... המוות הפיסי וגם המוות הרוחני. והאחרון הִנו הנורא בסוגי המוות והמכוער שבהם, ואני מפסיק את עצמי ללא הרף... מעלה גֵירה אמיתות שהפכו נדושות... וחוזר עליהן... וסר מסיפורנו הנפלא הזה. עזרא קאמל היה הראשון שקירבני אל משמעות המוות הפיסי ולא המוות הרוחני. כיוון שהוא עצמו לא מסוגל היה להבין מה משמעות מוות זה. ובו בזמן קירבני אל משמעות המוות המיסטי לאחר דעיכת הגוף. זהו עניין שספריו הרוחניים של צאלח לא הצליחו להבהיר לי. עודני שומר על "מְסָלִי אל־נַקְת",[24] ספר שהגיש לי במתנה בזמנו עזרא קאמל. קראתי את ספרו של עזרא קאמל. באותם ימים חילחלה בי אימה. בעמודיו חציתי, ובדרך בלתי־חוקית, את גבול התבל אל עולם המתים... צפיתי בשעת קריאתו בדין וחשבון שלאחר המוות. היום מדפדף אני בו וחוזר אל עולמנו החי... אל זיכרונות אלה ואל אותם ימים.

☆

מה דעתכם לשתות קפה?... קפה שחור, מר, מהול בהֵל. נשתה אותו לזכר נשמות מתינו. ואחר־כך נמשיך בהעלאת זכרנו וזכרם. ואנו עכשיו שם, ללא ספק. חצינו את הפרוזדור האפל ויצאנו אל האור. עברנו מדברי תעייה בצעד ענק על־אנושי ודילגנו על שלוליות שחצייתן עלתה לנו בשנים שבהן כילינו את החיים־הפרח עד שנהיינו לעלוות סתיו נושרת בארץ צחיחה. אם כן, לשם מה נשוב ונעשה את הדרך הסיוטית הזאת צעד אחר צעד?!... די בכך שנשתה את הקפה המר. נהגנו לשתות אותו באותם ימים כשהוא כמין קנה־הסוכר או כדבש השחור, מעליו שכבה שומנית כחמאה צהובה. זה היה קפה קֵימַרְלי,[25] מדושן היה כחיינו. מאושש אותנו ברגעים שעייפנו בהם

24. ספר המעשיות שנכתב במאה ה־19 בערבית בגדאדית באותיות עבריות בידי ר' צאלח מצליח.

25. קפה בקצפת.

מצחוק ומאושר, ונדחס אל חושינו כדי לטעון אותם במרץ ולחדד בהם חושים הקולטים את פרטי אותו עולם הגדוש ביופי שאין ממדיו נתפשים.

האם ערב לחככם טעמו של הקפה המר הזה?.. הארומה החריפה ננעצת בעצבים במלתעות של חיה טורפת. ומרירותו עתה הִנה הארומה המועדפת ביותר. מעירה אותנו ממוות מאובן זה כדי לקונן על המוות שבתוכנו ובתוך העולם. וכדי שנחוש צל של חיים שיוצק בנו יכולת חיוורת הגורמת לנו לזחול... יהיו לנו הזיכרונות לארוחת־צהריים או ארוחת־ערב... נחייה אותם כמו צללים. לשעה קלה נחייה אותם כמציאות. והנה הרחקנו לכת בתוכם וראינו מינים שונים של אור מרצד. לעתים נקטעים נצנוציו. ואת הארומה המרירה מוצץ אני בתאווה, כמָן. תחת לשוני הופכת היא למשקה מי־ורדים ממותקים בסוכר, שהיה מוגש לקהל שבסוכתנו בכוסות אין־ספור עשויות בדולח או כסף. ממש בזמן הזה של אותו לילה. וכבר הגיעה גם המשפחה העליזה בת־המזל והפיצה בסוכה סופה גועשת של צחוק.

דודי קורא על־מנת לצבור מצוות נוספות. תעודת־ביטוח לגן־העדן מתנפנפת בידיו וכמעט נשמטת מהן בסערת הצחוק הרועם.

דודי מתלונן:

"הו־ו! הו־וו!"

פולט אותה בקול גס. נישא וגוער. אולם בַּאבָּא סִידָא[26] מושך בפימתו המידלדלת מתחת לסנטרו ככרבולת ודוחף אותה לאחור ואומר, כשאת קולו קוטע צחוקו המדושן המוכר:

"ה'הו' הזה שלך לא יועיל לך. את מי אתה חושב להפחיד בו?.. מה יש לך?.. אולי אתה חושב שזה אוכל שאתה רוצה שייגמר מהר?.. תשמע אותי, וולאק, שמע את הסיפור הזה. עוד תשתין במכנסיים מרוב צחוק."

דודי יודע שהוויכוח עם באבא סידא לא יביא תועלת. הוא בוודאי עוד יפול במלכודת סיפוריו. כי אין איש המסוגל להימלט מיקושי סיפוריו של הישיש האירוני הזה. אלא שדודי שוקד באותו זמן על שמירת שיווי־המשקל בין האלוהים לשטן... איזון צודק בלבד כדי שהחוט לא יישמט מידינו. והוא אומר במעין כניעה:

"סיפורין — כבודם במקומם מונח. אבל עוד לא קראנו כלום..."

והישיש האירוני אומר כהרגלו:

"אז תגיד מעכשיו שאתה רוצה לקחת הכול בכריכה אחת עד אור הבוקר. וולאק, הלילה רק עכשיו התחיל. אתה רוצה להקים את המתים מתוך קברם?!... קח לך הפסקה ותרווח מעט את נשמתך."

משפחת סאלֶם זו מוצאת חן בעיניי. שובה את לבי בשעה שאני מתעמק

---

26. סבא.

בתכונותיה. בעיני רוחי רואה הייתי במשפחת סאלם את פֵּן חיי השוחק והאופטימי. יש בה מאבק טבול ביישוב־דעת ובכובד־ראש. באוטודידקטיות טיפסה משפחה זו אל העליון שבשלבי הסולם, את השכלתה רכשה אותה משפחה דגולה כמעט מלא־כלום. היא הגיעה להישגים גדולים ללא מחיר כבד, אולם בכבוד וביושר ובקורטוב של מזל.

בצדק הגזים ישיש אירוני זה בצחוקו ובהלצותיו. בניו הם משוש לעין. והבנים בחרו באותה דרך. בכורח התורשה התחילו אותה, ותחת הדרכה חמורה שאינה מתפשרת.

בניו של באבא סידא נמוכי קומה, מרכיבי משקפיים ומנהלים. הנה הוא יוסף הבכור. מבוגר, צנום ובשׂערו זרקה שׂיבה. בנוחיות מתיישב לו נטוי אל צדו השמאלי, משתעשע בסוּפְחָה ומדבר. ואז מתגלה לעיניך אישיות. מתחוור לך שלא רק במקרה מנהל גוף זה, הנראה לך כחצי־אדם, את חברת הנפט העיראקית בכללותה. יש בגוף מכוּוץ זה מוח עצום וחיוניות. קרני־אור מדהימות מציפות אותך הערצה שכלל לא תוכל להימלט ממנה.

השני נמצא במצריים. מנהל את אחד הבנקים של קאהיר. רק משמועה הזדמן לי להיוודע אליו.

חֶזְקֶל, הצעיר, מנהל בנק ה"עִיקָארִי" בבגדאד. נשוי לבת אחיו יוסף. הנו העתק ממש של אביו. נראה צעיר למראה על אף שעבר את העשור הרביעי לחייו. בעל שיער שחור מקורזל, פיו פתוח תמיד, אינו מסתפק בפחות מחיוך הפוער את פיו עד תום ותמיד מבשר על הימצאותו של צחקוק העומד להתפוצץ בכל רגע.

גופו של חזקל אינו נרגע. תמיד מזדעזע עם כרסו מחמת צחוק מתגלגל או צחקוק. כפות רגליו אינן חדלות לבעוט באדמה בעוצמה רבה והצחוקים הנשפכים מפיו הֵנם מסוג מיוחד שבמיוחד, הם למעשה "קרקור" יותר משהנם צחוק רגיל... קו... קור... קו... קור... קו... קור... קו... קו... קור... קור... מתמשך לא חדל, נשלח ממעמקי לבבו... והקצף על פיו כמזרקה. צחוק נמצא בכל דבר... העולם — צחוק מתמשך שאינו אוזל. לא קל למי שאינו חזקל סאלם להבין זאת. הוא היה באותה עת אמן הצחוק הראשון בעולם. כורה אותו מלב אבן החלמיש... מחפש אותו בתוך הדמעה... קוטף אותו מנשמת היגון. שומע — צוחק... מדבר — צוחק... שותק — צוחק. מתבונן בעצמו ועד מהרה מוצא בה בדיחה וצוחק.

היו בתוך חזקל אלפי בדיחות... לעתים גסות. אך הבן, כאביו, אינו צבוע. כמוהו ידע, כי אם לא נצחק מעצמנו כי אז תצחק עצמנו מאתנו.

חזקל, רעיי, היה גאון והיה גם מגלה גדול ונפלא.

בז לעולם טרם בגידת העולם. צחק מהבדיחה המגוחכת ביותר בעולם זה והתגרה בו. והאדם!... הוא עצמו!.. הבדיחה הגדולה! מאגר צחוקו של

העולם נמצא היה באחד הימים בקרבו של חזקל. ויעצו לו, כדי שלא תהרה בטנו, לתת לצחוקו תקופת הפוגה... ואותה כרס ריקדה לה ונשפכה, צוחקת לאותה הבדיחה!..

וכפות רגלי חזקל מכות על אדמת סוכתנו והוא מקרקר. וכולם צוחקים לבדיחת אביו. ובאבא סידא מושך את פימתו עם פניו ומותח את לחיו השמאלית על־יד שולי פיו. גם הוא צוחק... ועל לשונו מאגר של מאה שנים שאותן עבר והוא צוחק... מאגר נדיר של הלצות גסות, צורבות לעתים את אוזני מי שהבינה חסרה להם.

"זה, גם... הלך... הלך... מצא מישהו משתין... מחזיק 'אותו' ומשתין באיזו שהיא פינה... המסכן הסתבך עם חייו... אז ההוא עמד מולו וכשהוא צועק... 'משוך וייארך משוך וייארך'..."

ושוב הוא צוחק ונשותינו נאבקות עם הבושה ובפנים סמוקות צוחקות גם הן.

"לבן עליך,[27] באבא סידא. אפילו בלילה הזה אתה לא מפסיק ממעשיך."

ושוב הוא צוחק...

"מה יש בזה?... יש מישהו שאין לו?!... אלה בניי, ואני נשבע בראשם... אני נשבע בחייהם שגם לי יש..."

הן צוחקות וגם הוא צוחק. אך סלים המפקח מתערב לפתע.

"דוד... יש די בהימצאותם... ראינו אותם והאמנו... אז בשביל מה אתה בכלל נשבע?.."

והוא שוב צוחק... ודוחף את פימתו ומושך אותה עם סנטרו לעבר גרונו.

"אז אתה חכם ומבין!.. אתה חושב שכולם כמוך?.. יש אנשים שלא מאמינים, רק אם מראים להם בעיניים."

דודי דואג וכמעט מאבד מידיו את תעודת־הביטוח.

"הוו!.. מה זה הלילה?!..."

והוא שוב צוחק... באבא סידא. ובלעג ובתוכחה הוא בוחן אותו.

"וולאק, וַואמָה,[28] אתה הוא המפסיד. שמע מה עשה זה המשתין. וולאק, שמע כבר!.. אז המשתין הזה לא גמר את השתן שלו... הפסיק באמצע... הכניס 'אותו' לכיס שלו כשהוא עוד מטפטף. אל מי פנה?.. אל בעל ה'משוך וייארך' והוא מעיף לו סטירה שכזו שגרם לו — שיתאבל על מזלו — לראות את העולם גלי אור שחורים ואדומים... וולאק, תצחקו, לעזאזל... הלא העולם הוא מעשיות."

---

27. במקור: שחור עליך (קללה) = אֵבל. בשל שובבות מעשיו האהודה הופכת הקללה לברכה — לבן עליך.

28. וואמה במקום וואללה. כמו אלוקים במקום אלוהים.

"כן. שלעולם לא ייעדרו מאתנו סיפוריך, באבא סידא."

☆

והעולם הוא מעשיות, כדברי באבא סידא.

הוא היה מספר, והעולם טובע בצחוק. ואחר התהפך העולם... וכעת אנו מספרים, מעלים זיכרונות... ומה רב ההבדל בין סיפורינו שלנו ובין סיפוריו של באבא סידא...

☆

האומנם שכחנו את עצמנו והפלגנו עמוקות אל תוך הלילה?!... והשעון מתקרב בצעדי ענק לקראת חצות?!...

לא... אתה לא תלך לפני שיסתיים הסיפור... מה מחכה לך לבד מהשִיבה אל הדממה ואיבוד ההכרה שבשינה?!... נשבעתי בי כי לא תלך עד אשר נקים לתחייה את ליל־הערבה, שהרי עתה נשלמת החבורה שבסוכתנו. דחוסה בבאים. מכילה את הנפלאות שבתכונות האדם שבחסרונם אנו חשים. בזמן זה נכנס סלים העַוַואד (נגן העוּד) נושא עמו את העוּד שלו. אני נוטל אותו ממנו ומניחו במקום מרוחק מסוכתנו. הוא הגיע ישירות ממועדון־הלילה אל־פָּארָבִי, לאחר תום עבודת הלילה או מעט לפני סיומה. בסוכתנו הוא מתקבל בחום. כולם מכירים אותו מהשמחות. כמו כן הוא אינו נעדר משום אירוע דתי. באורות הסוכה הסופגים את חשכת הלילה מוארות פניו התשושות של סלים העוואד. מלאות ולבנות ומעליהן שיער ערמוני ומקורזל. גופו המלא התמיר מתנדנד מעט מחמת עבודת מועדון־הלילה המייגעת והמתישה. גבר זה היה אח ורֵעַ בנוסף להיותו המנגן בשמחות. ללא סיבה נהגנו להקים שמחות, שכן חיינו, אז, היו שמחות מתמשכות. נשפים בגינתנו ההיא... בבַּעְקוּבָּה... בשִיפְתָה... בבוּהְרוּז... בדֶלְתָוָה... בדוּרָה... ובחִילָה.[29] נהגנו לצאת בשיירת מכוניות... עמנו יוצאים המקורבים והחברים... היתה האהבה, ועמה היו הם... ומה רב מספרם באותם ימים!..

סלים העוואד היה מגיע עם להקתו ואליהם מתלוות פָּאוּזִיָה מוּחמד[30] וסָלִימָה דִיגְ'לָה[30]... פאוזייה מנעימה משיריה הכורדיים, וסלימה רוקדת ומזמרת בבגדאדית... אולם קולו של סלים העוואד כאשר שר, היה הערב מכולם... עם זאת, בצניעות נהג לנגן ולשיר. ביישן היה... בשעה שדיבר כבש פניו באדמה... לא נראה כנגן.* הוא היה אח, ישר הליכות ובעל נשמה... וכאשר הוא נבלע בין ההמון, פונה אליו בדברים סלים המפקח.

---

* אצל העיראקים יש דעה שלילית לגבי נגנים, זמרים שחקנים ושאר בדרנים.

29. ערים ועיירות בעיראק.

30. זמרות עיראקיות.

"התהילים מחכה לך, סלים... אני כמעט סיימתי את האדרא."

סלים העוואד סובל מתשישות עבודת הבימה, אך הוא עדיין עולץ ומשוחח:

"מה זה, אף אחד לא התחיל בו?.. שמרתם אותו עד שאני אבוא?"

צוחק סלים המפקח:

"זה נגזר עליך משמים. מה, אתה לא יודע?.. האדרא על ראשי, והתהילים על ראשך; סלים וסלים..."

אכן... האדרא, בנעימתה הנוטה לעצבות, החודרת אל קרב תחושות מיסטיות, בעומקה ובמסתוריותה, רק קול רציני עמוק ועצוב יכול לזמרה בשלמות. קולו של סלים המפקח, בעוצמתו ובאותו צביון רציני, שלפעמים מדוכדך ללא סיבה ברורה, היה מביא את האדרא לידי ביטוי הולם. ובשעה שקולו של סלים העוואד מנעים ממזמורי דוד, מסכיתים יושבי הסוכה ומאזינים. המזמור היה משתפך מגרונו ברוך הדומה לנעימות הבוקעות מנבל, והתשבחות קורמות עור וגידים והופכות לתשבחות חיות. עורגות אליו האוזניים, ונמסה העצמיות האנושית באותן נעימות המפכות וניגרות. קולו של סלים העוואד עושה בהן וריאציות ומפליא לעשות. בגרונו, קם לתחייה קסמו של דוד המלך... ניתך במרחבי הסוכה. וכבר אכלה הסוכה ההיא... שתתה... דיברה... שמעה... הריחה... מישמשה... צחקה... אך לא בכתה.

עכשיו החלה אותה סוכה גם להתמוגג מחדווה... יכול אתה לשמוע שם קריאות התפעלות... הנה יוסף סאלם קורא:

"שלא יידום קולך סלים!"

והנה אף השני... כקריאות שיכורי מועדון־הלילה, אך טהורות, צחורות ללא רבב. נטולה מהן הבהמיות של ההם. הן מהולות בקדושה וברוחניות. צרופות עולות הן דרך בקיעי כפות־התמרים של תקרת הסוכה ובקו אנכי מתנשאות, מגיעות אל אוזני הבורא... הן ממנו, ואליו שבות. והבריות, בשעה ההיא, פושטות את גשמיותן, מתנשאות... ובסוכתנו נשרפים נרות, ונשמותיהם — אורות מרצדים. ואותן נשמות משתפכות מפלי־מים לבנים וזכים, צלולים, חמימים ולוהטים. לא נניח להן להתאבן בתוך המגש. סלמאן כבר החל בעיצוב פסליו. מנשמות של נרות הנדלקים כדי להאיר את נשמות המתים. נשמות־נרות דועכות... בתוך ידינו מתאבנות, הופכות לצלמים שאין שלֵמות בעיצובם. צלמים שהיו קוסמים למאוויים שתמימות נעורים טבועה בהם. נהגנו להאיץ את התמוססות נשמות הנרות... לא מצטערים עת כבֶה אורם. עורגים ליצירת אותם צלמים... והתבגרנו... והתאבנו... אנו עצמנו הפכנו לצלמים שאין שלֵמות בעיצובם.

☆

זו היתה תמימות... היינו חופשיים... עד מהרה נמאס בפסלי השעווה ונסירם הצדה. ואז נמשיך עם השיירה המתנהלת לאטה באור הזוהר. בלילה ההוא מילא האור את כל האיברים. בקצה נבכי נפשנו הטיל את נוגהו והתמקד. היינו גושים בוערים כשמש... בהם אור וחום... אנרגיה עצומה שכוחותיה אינם נוטשים אותה. ואני גומע מנאד ייני הישן נושן, עד עלות השחר... עודני ממתין לשבע התפילות. הן עוד תבואנה בזו אחר זו טרם עלות בוקרו של יום המחרת... אחת בעקבות השנייה, בזמן שבו תהיינה נשותינו שקועות בפיתול גרעיני השעריה הדומים לאורז. הדוד חזקל עזרא קורא את הראשונה שבתפילות — תפילת אברהם אבינו. וסלים העוואד יקרא את תפילת יצחק, ואת תפילת יעקב יקרא יוסף סאלם. אז אתכונן לקרוא את תפילת משה... אחריי יאמר אבי את הקדיש. דודי יקרא את תפילת אהרון... וסלים המפקח את תפילת יוסף, ואז מגיעה תפילת דוד, שאותה אומר דהוד אל־עג׳מי. שבע התפילות תמות ונשלמות. דודי עומד הכן:

"הכינו ברכות!.."[31]

ואז מסתובבים בין הקהל מגשים, שאותה נושאת לרוב הדודה אחות אבי. כעכים ברִיזָנְיִיז׳,[32] אחר־כך שקדים וצימוקים, פולים ירוקים שלוקים שלא יופיעו בשווקים בטרם יחלפו חודשיים ויותר. אולם אנו הבאנו אותם מבַּעְקוּבָּה. נשתלו טרם זמנם במיוחד כדי שיהיו לירק ביכורים, לגרום נחת־רוח לנשמות המתים, וכדי שיזכו החיים בברכת "שהחיינו".

הדוד חזקל עזרא משתומם:

"הפול הזה חידוש!.. מאיפה הבאתם אותו?.."

וסלים המפקח עונה:

"אל תשאל, דוד, פה, בבית הזה, אם תרצה חלב ציפורים — גם תמצא אותו."

יוסף סאלם מתערב בעודו שקוע במושבו משתעשע בסובחה שלו, ובחזהו מוכן אחד מהצחוקים המדושנים של בני סאלם.

"מה אתה מדבר סלים?!... יש פה חלב ציפורים ואני לא יודע?!... זה כבר שישים שנה שאני מחפש אחריו. תביא לי אותו מהר, אם כך..."

סלים פולט צְחקוק מאולץ שקט וקל, שבשום פנים אינו משתווה לצחוקו המפואר של יוסף סאלם. סלים רציני וחמור סבר בלילה ההוא, והוא אומר, כשקולו מגלה שרידי שריטה בגאוותו הרמה:

"מה זה, אתה רוצה לתפוש אותי במִלה?! לא תוכל, יוסף אפנדי. עוד לא שמעת על העופות היונקים?.."

---

31. נוהגים לברך ברכת מזונות, עץ ואדמה על נשמת המת.
32. קימל.

יוסף סאלם צוחק־מקרקר:

"ירחם על נשמות הוריך, סלים. היינו בפולים והובלת אותנו עד לעופות יונקים? הישאר עמי כאן, זה יותר טוב... איך נגיע עכשיו לאוסטרליה?.."

אלא שסלים, למרות רצינותו, מחייך וממלמל:

"לא זאת הכוונה. אני מתכוון שהפול הזה, שהדוד רואה אותו עכשיו חידוש, בעוד חודשיים יהיה כמו זבל בשוק. עוד אף אחד לא יסתכל עליו... לא כן, דוד?.."

ועד מהֵרה נעלם ויכוח הסרק בים של המולה אשר מלמולים צפים על־פניו. ואוויר הסוכה נספג בניחוח של הדס, נענע ובוטנאג'. ואז נישא קול יחיד, בוקע מגרון הקהל כולו, חותם את התפילות באמירת קדיש.

☆

בליל־הערבה, שם, בשלהי הלילה, כשלובן דמדומי שחרו של הבוקר מוצץ את מחשכי היקום, אזלו התפילות ונימנם הקהל, ונדמו הצחוקים, תש כוחן של שיחות מענגות, ערֵבות כדבש, וכבו הנרות, והנה ניתר לפתע סלים ממקומו, מרחרח וקורא:

"רבותיי, אני מריח ריח שרֵפה... כאן, ריח חזק, בסוכה... תראו מה יש, שלא תהיה עכשיו דלֵקה..."

כפות עלי התמרים יבשו וגֵץ אחד יספיק... עלולים אנו להישרף כאן בתוך הסוכה... כולנו, עם הכילות הלבנות והספות וכל השיחות והתפילות שהיו. עוד נהיה לחלק מענן העשן הנשוף מסיגריות הגודשות אותו בשכבות המערפלות את הראייה... קדימה... אל תֵתנו ללילה נפלא זה לחסל אותנו... אתרו את מקור ריח השרֵפה הארור הזה... והיזהרו לבל תתלקח האש.

כולם נדרכו לשמע האזהרה. כולם ריחרחו בחוזקה... כולם החלו לחפש אחר מקור ריח השרֵפה... לא היה שם ריח וגם לא מקור... שום דבר... והבוקר מתחיל לעלות אך סלים עודו מתעקש.

"רבותיי, דעו לכם, שריח השרֵפה מחריף... זה לא הזמן להקל ראש... העניין, אם תרצו לדעת, רציני... לגמרי אינו מצחיק."

מעניין לדעת מניִן מריח סלים את ריח השרֵפה!.. לא היה שם כלום... החיפוש המדוקדק לא העלה דבר. האזהרה עצמה היתה אזהרה מלא־כלום... באבא סידא נע על כיסאו, שם רבץ שעות, שהעבירן בקורת־רוח כשהוא מתמוג עם הלצתו של העולם־הזה... הוא כבר הפשיט את תבל. הסיר מעליה את בגדיה, בגד אחר בגד, והתגרה בה. לא פסק לצחוק לה עד שבקע אור היום, ואז הוצת פתיל האזהרה.

הלצה זו לא נשאה חן בעיני באבא סידא. היא היתה תעתוע שעלול לגזול מאתנו את כוח עמידתנו בפני העולם... הלצה — כמוה כעקיצת דבור —

שגרמה לו שיתנענע... כלל לא ייתכן שהלא־כלום יגזול את חדוותנו. שישימו קץ לשלווה אינסופית זו, גֵץ של אש או ריח בלתי־קיים שחיפשו אחריו ולא מצאוהו. אלא שבאבא סידא לא כעס. אף הוא היה מחפש, אולם הוא חיפש דבר־מה אחר. חיפש בדיחה... בת־צחוק... צְחקוק אחֵר פרוע. ובקול מקוטע על־ידי הצחוק המוכר, אמר לסלים:

"מה זאת אומרת?.. הגֵץ היה מוכן?!... רק נימנמת קצת והוא נעמד בפניך?... מוטב אילו היית מריח ריח של הדס... רֵיחן... בּוּטָנאג' כזה שמשחרר את הראש."

סלים התקומם:

"זאת אומרת, הייתי חולם?!... הייתי ישן?!... אתה ראית אותי ישן?.. אני שואל אותך, דוֹד, אתה ראית אותי שהייתי ישן?"

"אני לא ראיתי אותך... איך אראה אותך אם אני עצמי נימנמתי ונרדמתי?.. זה משהו שהשכל מראה... לא ייתכן שהיית ער ומריח, מתוך עֵירות, ריח שמישהו אחר מלבדך לא הריח."

וקולו של סלים עולה אוקטבה ונצרד:

"אז תגיד כך... אתה היית ישן! זה שמתקבל על הדעת.. זאת אומרת, אתה זה שחלמת שאני הייתי ישן וחלמתי על ריח שרֵפה... לא כך?!"

"אבי אתה, היינו שמחים ומשתעשעים... מאיפה הבאת והצבת את הסיפור הזה על העשן והשרֵפה?!..."

"זאת אומרת, אתה מתכוון שאני משוגע?!... סגוֹר עניין, ירחם האל על נשמת אביך... הלא אתה בר־דעת ומבין, וראית עולם יותר ממני. תענה לי רק על שאלה אחת... הזהירות, אינה חובה?!... אני שואל אותך... הזהירות, אינה חובה?!... האדם לא צריך להישמר?.. זאת אומרת, הייתכן שכל דבר יתנהל בצחוק ובהתלוצצות?.. שכל דבר יבוטל ב'אַבּוּ משוך וייארך'?!..."

לא. אל תשאל לצד מי משניהם הייתי באותה שעה. בתוכי היה מקום שווה לשניהם. שבוי הייתי ברצינותו של סלים, מוקסם הייתי בעליצות באבא סידא ובהתגרותו המהתלת בעולם. הוכיתי תדהֵמה. חששתי פן יתלקח ניצוץ אמיתי. שונא אני כמוות התחככות בין שני אנשים. דבר זה היה ועודנו מציפני אימה... אלא שבאבא סידא לא כעס. פיו היה עדיין מפושק, מציג את חיוכו הסלחני... אותו חיוך הדבוק בבדיחה... ואזהרתו של סלים ללא ספק היתה בדיחה. באבא סידא מדבר... דיבורו עדיין מהדהד באוזניי... אני זוכר כל הגה מאִמרתו ההיא. אף זוכר את אִמרת סלים המפקח על כל ההגאים שבה... איזו משתיהן מתקרבת יותר לאמת?!... באותה שעה לא הכריעה כף המאזניים. השלווה היתה חשובה יותר מכל אִמרות השפר. ואני דואג הייתי. חושש פן תועכר אותה שלווה נפלאה. ובאבא סידא אומר לסלים:

"אם אתה שואל אותי... אתה יודע למה חייתי כל־כך הרבה?.. כי את הסולם לא הרמתי, כמוך, לרוחב..."

רסיסי צחוקו המרוסק של סלים מתפזרים בין הקהל... מתכתשים במעמקי גבריותו המוצקה וחשים להציל את המצב. והוא לוחש כשהוא חצוי בין אמונתו בעמדתו הזהירה הרצינית, ובין הישמרותו הרצינית אף היא, שמא תנשוב סערה שעלולה להביא כליה על היקר באוצרות, שיוצר במשך אותו ליל־הערבה ההוא, בסוכתנו, ובאושר, ובאהבה טהורה נסוג אך גא בעצמו:

"יא עיניים שלי, לא זה העניין... לוּ למשל, היינו נשרפים, חס ושלום, בסוכה, אתה יכול להגיד לי מי היה עומד לנו?!... הזהירות היא חובה, יא באבא סידא, האדם חייב לשים לב... נכון או לא?!..."

אבי מתערב ליישר את ההדורים. מן הסתם נבוך היה. ללא ספק מכבד הוא את באבא סידא, בעוד שבינו ובין סלים קיים קשר המרשה אפילו להוכיחו. הוא נהג לומר, "אדם זה, בננו הוא" ו"מסור בידידותו", ומלים אלו עדיין מופיעות נגד עיניי, רשומות על־גבי תמונתו המוקדשת לאבי.

"סלים, מה, אתה חייב לקלקל בסוף?.. באבא סידא זה — האבא של כולנו ואין סיבה לוויכוח. קום כבר התנצל בפניו."

הוא נסוג, קורס בתוך כס עיקשותו והוא נראה גברי יותר... בוותרנותו, גוברת הערצתי אליו. והשמחה שבה להציפני בראותי אותו ובשומעי את לחישתו:

"לפקודתך, ציון. ובאבא סידא — כבודו נישא על ראשי... אני נכנע... והִנה גם ראשו — אני אנשק אותו... אבל, חייבים להיזהר. העולם לא נשאר כפי שהוא... חייבים להיזהר."

הוא משתופף מעל ראשו של באבא סידא ומנשקו. והשני, מחליק שפתיו על פני סלים... צוחק ואומר:

"קום כבר, פלצן... קום תרחץ את פניך... שיכור מחוסר שינה, ובוא נצחק קצת... לפני שנלך."

☆

לאט לכם...

מוטב שניתן שהות לפיטומנו זה. כבר מלאה בִּטננו מאדי הזיכרונות הנפלאים ביותר. ולשם מה החיפזון לרוקן את הנאד?!... יודע אני זאת. שהרי אין מנוס מלשוב לשעתנו זו. אלא שהעולם הוא מעשיות. והשקינו את נפשותינו הצמאות הצחיחות... והרווינו אותן. התרעננו הנשמות היבשות. הפכו יותר גמישות. בשבריר־שנייה ריחפו. השיקו כנפיים כפרפר. ואתם עם זאת, חסרי־סבלנות. הִנכם חפצים שבשיא המהירות נרוקן את משקעי הנאד הנפוח, והוא עֲעולם — מסתיר בקרבו את התינוק־המפלצת המרושע.

השליך העולם את משאו... וגם הנאד הנפוח עשה כך.

מה אמר סלים?.. והירוק נשרף יחד עם הקש היבש. העולם ההוא מת בשעה שנולד התינוק־המפלצת.

ראשון־לציון. נכסף אליה הדוד חזקל עזרא. לא שכח לרגע את "ציון־ראשון". התהילה היתה שם... והעיטורים והזיכרונות... כחולה אהבה נשרף היה באותם זיכרונות... נכסף טרוף אהבה ומיוסר. והעולם השליך את משאו... ועמו נפח נשמתו.

מי היה יכול לפלל?!...

בסוף מסע העולם, פורשת ראשון־לציון זרועותיה לקראת הדוד חזקל עזרא. זאת היא בדיחה שלא עלתה על דעת באבא סידא.

באתי אל אוהלו בראשון־לציון. ציפיתי לראות את הדי השמחה המבושמת על פניו, והתהילות והזיכרונות. נדמה היה לי שאראה בפניו את חדוות הפגישה של אהוב עם אהובתו... לא מצאתיו באוהל. חיפשתי אחריו... סרקתי את שבילי אותה כִּברת־ארץ. היא נראתה כקברים עגולים שחורים שלראשיהם כובעי ליצנים... למעשה, חיפשתי אחר צל.

ומצאתי את הצל. הוּתַך הגוף המקומט התשוש. הותכה אף הנשמה. חשתי אל הצל ונישקתיו. והחלקתי שפתיי על היד המגוידת. הוא לא זע. המשיך להביט בי בתדהֵמה. פניו מאובנות, מביט בדממה המפירה את המקובל... בחירשות עיוורת... בלא־כלום.

לא הכיר אותי. לא הכיר את "ציון־ראשון"... לא הכיר דבר ביקום זה.

אף את עצמו שכח הדוד חזקל עזרא. איבד את נשמתו. הפך לדבר מכאני מתנועע. אוכל ללא טעם וישן. וללא מטרה משוטט. וכתינוק בחיתוליו, מרטיב ועושה צרכיו. והמבט נבוך. משתומם. אילם. והפנים המביטות בלא־כלום אין להן עניין בתבל. אינן מגלות דבר לבד מצלליות של יגון קטלני שותק, בלתי־אוזל.

ואני שואל אותו:

"דוד חזקל עזרא, אתה לא מכיר אותי?!..."

הוא מרכין ראשו... מחריש... בוהה... לפתע, מתמלאות עיניו דמעות. אני חוזר בקול רם, שאותו אני משלח בפני אבן חלמיש, שואל:

"דוד... זוהי ראשון־לציון... 'ציון־ראשון'... כמה רצית אותה!.. אתה לא זוכר?!... הפכת עולמות ורצית אותה עד שבאת אליה... ועכשיו אתה גם לא מכיר אותה?.."

והוא בוכה. מתייפח בדממה. מייבב, אולם אינו פוצה פה. ובפינת האוהל, הוא יושב דחוס. מת כבר... הוא מת עכשיו... הוא עוד ימות...

והדוד חזקל עזרא שבק חיים. כלל לא ידע שעפרו מתערבב עכשיו עם עפר "ציון־ראשון". הוא לא ידע שדרך על אדמת זיכרונותיו האהובה.

זו היתה המוזרה שבפגישות. אך מעולם לא התרחשה. מעולם לא התגשמה פגישת הדוד חזקל עזרא... עם "ציון־ראשון"...

☆

בלילה ההוא הריח סלים המפקח ריח שרֵפה בסוכתנו... הריח את ריחה של המפלצת המכושפת.

העולם חשש מפני דבר רע העומד להתרחש. מכין עצמו להנחית מכתו הבוגדנית, ולפתע הנחיתה. בהיסח־דעת, כמחלה חבויה המופיעה לפתע. והצְחקוק הפראי בקע.

מקצתם נטרפה עליהם דעתם... מקצתם מתו... מקצתם נהרגו בשדה הקרב של טירוף האדם... ואנו התרוקנו.

וסלים הריח את הריח ההוא בשעה שנדפו בסוכתנו ניחוחי הרֵיחן, והאורות ניצנצו. זו היתה אגדה מסוכה באהבה. זיכרונות ללא ודאות. ופני ההיגיון התרבו, ואבד השכל במערבולת.

והשנים רדפו זו את זו. שנים הנוגחות בקרניים וסוטרות בכפות ידיים, ובידי פלדה קמוצות אינן חדלות להטיח אגרופים.

במערבולת ניתק הקשר עם האהובים. התבגרנו, אולם לא שכחנו את סלים המפקח. ליקטנו ידיעות על אודותיו. הוא השתקע בבאר־יעקב. למעשה "נפל" בתוכה. מעולם לא עזב אותה.

ואנו ליקטנו ידיעות על אודותיו... לעולם לא נשכח אותו. אמרו:

"סלים המפקח התחתן..."

שמחנו.

"סלים המפקח עובד כחובש בבית־חולים לחולי־נפש בבאר־יעקב..."

שקענו בהֶרהורים... ונזכרנו באותם ימים.

"סלים המפקח עזב את עבודתו בבית־החולים... המשוגעים התנפלו עליו וכמעט הרגו אותו. הוא נפצע... אך יצא בשלום... מה יעשה?.. הוא היה חייב לעזוב."

ונאלמנו... והצטערנו... ושבנו להרהר... להיזכר.

מקץ עשר שנים פגשנו את סלים. זה היה במסיבת נישואים. בעת הפגישה עלו בי רגשות אותם הימים. תבל שבה לאחור בצעדי ענק... וסלים אינו בגפו בנשף. היו אִתו גם אִשתו ושני ילדיו.

הוא הושיב את הבן על ירך אחת ואת הבת על הירך השנייה ואמר:

"זהו אבי... וזאת היא אִמי."

וגם אמר:

"אני עובד בפרדס. לא חשוב היכן יעבוד האדם, חשוב שיעבוד... הגבר יכול לעבוד בכל עבודה."

"והבריאות שלך, סלים?"

מבטו לא השתנה... אותו מבט גאה תמיד. הוא אמר בקרירות:

"לחץ־דם... לב... ועוד כמה דברים."

ובחנתי בדפֵי אותן פנים את גבריותו הטבועה בדמיוני. בודק את המבט הישן ההוא מימי הילדות, כדי לדעת אם היה מזויף כשאר הדברים.

למקום הזה, נדמה שלא הסתנן הזיוף. וסלים אכן לא השתנה. הוא היה גבר כפי שהכרנוהו. ושׂערות לבנות החלו מתגרות בו ומהתלות מעל לראשו. ומצחו הוסיף כהוּת והתמלא גלים. גומת־החן בסנטרו אבדה. הפכה לחלק מקמטי פניו.

נשף החתונה הסתיים. נפרדנו מסלים ללא הבטחה לחידוש העבר. ידענו, עם זאת, שבלב חבויה פגישה מתמדת. דבר לא השתנה בנו... דבר לא השתנה בו... דבר לא השתנה, מלבד העולם.

לאחר חודש או חודשיים הופתעתי בתנועה בלתי־רגילה בבית. ראיתי חבילות רבות של קפה ותה גם הן בלתי־רגילות. אִמי והדודה התכוננו ליציאה לא צפויה.

"לאן אתן הולכות?"

דממה אילמת הביטה בי, ותוגה. תחושה כבדה הטילה בי אימה וחזרתי על דבריי עם חשש מהול בפחדים טמירים.

"מה יש?... לאן אתן הולכות?.."

והתשובה הגיעה בקולות חנוקים:

"לבאר־יעקב."

"מה יש בבאר־יעקב?!"

"לבית סלים המפקח."

"מה יש לו לסלים? חולה?"

הקולות החנוקים השתהו. ועיניהן של הדודה ושל אִמי הזילו דמעות בלב הדממה. דממה הדומה לזאת שסבלנו ממנה לפני שעות. חזקה יותר... רמה יותר... חדירה יותר... כטחנת פלדה הכותשת אף את האבן.

"אלה הם החיים, שלא תדע. גם אביך מת צעיר."

התמוטטתי. אף המוות קָטָן בשעה ההיא. לא נותר יצור אחד בעולם. ברגע, ניסיתי להיאחז בדברים אגדתיים כמוני. אשליות שמעניק לנו העולם בנדיבות. בהן מתמלא יקום זה כערפיליו או כאווירו או כמו מהתלותיו המגוחכות, הנִדָחות.

לא ייתכן שדבר זה יקרה. פניתי אל המכוער שבהגיונות ונועצתי בו. ואפילו המכוער שבהגיונות דחה זאת, ואמר, "הם ילכו אל באר־יעקב ולאחר מכן ישובו שמחים... אין זאת בלתי אם שמועת שווא זדונית." אך עד מהֵרה שבתי. בשנים האחרונות הבנתי כי מאחורי מסֵכת כיעור ההיגיון מסתתרות

פנים כעורות יותר. באותה תקופה קרעתי את כל אלף מסֵכות ההיגיון וחדרתי אל הפנים המפלצתיות המכושפות. ידעתי כי מרמה אני את עצמי. בתוך ראשי עדיין היתה שארית־מה של שׂכֶל. ואותה שארית ניסתה להגן על עצמה. אך ההיגיון אבד מזה שנים, וקרעתי במו ידיי אלה את הרף העין של הונאת עצמי. ואז הִפלתי עצמי אל מוקד של צלליות מסוממות... התנודדתי בצל. בדבר־מה שבו התמזגו חיי עם הלא־כלום. עירנות מחוסרת הכרה, או חוסר הכרה עירני. והתנודדתי בתוך צל זה ותמהתי:

"כיצד?"

"אתה לא יודע למה גורם לחץ־הדם הזה?"

והצל התעמם ואחר השחיר לחלוטין.

"זאת אומרת כמו אבא?!"

ראיתי את שתיהן הולכות. ונותרתי לבדי. בחדר שחלונותיו נעולים, התחלתי לפוצץ בלוני אוויר נפוחים. ואחר התייפחתי כעולל. אחותי הגיעה. ואני ניגבתי את דמעותיי. אך הייתי כבד מאוד. נשאתי במעמקיי את גופתו של סלים המפקח, הגבר האדם... וזה היה הכבד במשאות... כבד מנשוא... וניסיתי לאצור כוח. לשאתו לבדי. אך לא עלה בידי. ואז, ובסבל בל יתואר, גרמתי לה לדעת. והנה אני רואה לפניי את הנפלאה בחגיגות האבל. יבבתה של אחותי היתה כסופה. ומצֵבת הזיכרון הענקית מוקמת היתה מעל לעיי המצֵבה החיה. משכבר הימים היתה אחותי קטנה מאוד. באותם ימים לא שאלתיה. בשעה זו יודע אני כי מצֵבת ההערצה לאדם הטוב, הגבר סלים המפקח, היתה גם מנת חלקה של אחותי. היא נשאה אותה יחד עִמנו עוד לפני ליל־הערבה ההוא.

☆

השואל אתה אותי על אודות בית סאלם?..

נכון. באבא סידא רגיל היה לצחוק באותם ימים שנִמחו. הוא גילה את הבדיחה. במו ידיו פיתח אותה. צחוקו המתמשך היה סוד הסודות שבחדירתו לתוך מעמקי הפרוזדורים של שנות החיים עד קצותיהם. הוא הפליג בשנים עד שהתייגע העולם. ואז הפסיק הישיש האירוני לצחוק. פשט מעליו את המגן וצדו אותו טפריו הגסים של המוות...

משפחת סאלם זו בת־מזל היתה. השתכנה מלכתחילה ברמת־גן. נבונה היתה ולוחמת ושאפתנית. יוסף לא הסתפק בפחות ממשרת מנהל בנק. גם חזקל לא הסתפק בפחות ממשרתו זו. התייגע העולם ובגד ההיגיון. אלא שחזקל זה הגיע עם מאגר של צחוק. נדמה היה שיִתרת הצחוק גדולה מכדי שתאזל. והאדם הִנו בדיחה שאותה פולט העולם... וכך גם מותו של באבא סידא, אביו, הישיש האירוני.

חזקל מקרקר כשהוא מספר:

"כאילו מלאך המוות היה מחכה לו בפתח. ארב לו, רק שיפסיק לצחוק כדי שיספיק לחטוף אותו. האומלל, רק שתק... ההוא כבר חטף אותו. מה זה, עד הנצח?!... מאה שנים מספיק... עכשיו, שם, הוא מספר להם סיפורים ומתבדח וצוחק."

הוא מקרקר... ורגליו בועטות באדמת אוהלנו. זעה עָמו כרסו וצחוק הנשלח ממעמקיו מדגדג אותו והוא מצחקק.

"ככה חזקל?!... זה לא יפה מצִדך. מבאבא סידא, המנוח, אתה עושה צחוק?!..."

"והזקנה גם כן... כמו היונה שנפרדה מבן־זוגה. לא האריכה שישה חודשים וכבר הצטרפה אליו. כנראה שלח לה מברק, אמר לה בואי כבר מהר... התגעגעתי אלייך."

"ווי... לבן עליך... אפילו מנאנא סיטא (סבתא) אתה עושה צחוק?!"

והוא מקרקר. קולו מקוטע איברים באולר צחוקו המשולח כזרם.

"אז מה, אבכה?.. אפילו הם לא יסכימו... כבר בילו את זמנם... עכשיו תורֵנו... אנו מוכרחים לבלות אותו כמותם."

השתוקקתי להיות כאדם זה. מתפעל אני ממנו. לִבי נכבש בכשרונותיו יחידי הסגולה האלה. אני שואל את עצמי כיצד ניתן בידו להפוך דמעתו לצחוק, ולהפוך את מות אביו לבדיחה?!...

זה היה כדבר חריג בעולמנו האפל הזה. כנווה מדבר בערבה צחיחה. פלא שנוכחותו נדירה בטבע האדם. במושגי אנוש. כאשר מתרברב היצור המכושף המפלצתי ברחבי תבל ומזעיף פנים וכאשר מציף באימה את איברי האנושות, ממשיך חזקל סאלם בצחוקו המקרקר.

עם זאת, טעיתי ונחפזתי. היה עליי להמתין... לחזות בנחשול המבול השוטף המחפש בגאותו עם נר ומציף גם צחוקים המשוסים נגדו, ומהתלים במוות. והוא משתרע ולוחש עם גאותו: "המתן..." מאיים, ובביטחון בל יעורער... "ועוד תראה!"...

והזרם נותן לך שהות של שנים. והמְטען העודף מצחוקו של חזקל הולך ופוחת.

פגשתי אותו. להוט הייתי לקלוט את צחוקו החודר. נכסף שיִקרע את בשרי ויִגע בנשמתי. התאכזבתי. לאחר ארבע שנים היה חזקל רציני וכבד־ראש.

"תן איזו בדיחה... תן איזה צחוק... שירחם אלוהים על נשמת באבא סידא."

אולם הרגליים חדלו לבעוט באדמה, הצטמקה אף הכרס. והוא מחפש בתוך ראשו... עם הנר מחפש, ואז מעקם שפתיו:

"אי... היו ימים... צחקנו הרבה..."

מה קרה עכשיו לדְגדוג המשתלט, הבא אליו מתוככי נפשו, בעל-כורחו?!... אינו מרפה ממנו עד שמתעייף ומתנשף מצחוק?.. הוא היה כעת עייף ומתנשף אך ללא הדְגדוג והצְחקוק. רציני... צחיח... יבֵש בתוכו אותו מעיין, והכישרון אבד. חזקל הפך לגבר רגיל שאין בו מן המיוחד...

המראתי בעִקבות האכזבה... והבחנתי באופקים הנידָחים הבלתי־ידועים, בדמויות סתומות שאינן פוצות פה, אבל כנבואה מבשׂרת רעות היו. נתקפתי פחד. ואיבדתי את שאריות אמונתי במאורעות החריגים... אמרתי, "לא יעמוד לו כוחו של חזקל כפי שעמד כוחו של אביו."

ומדוע לא יעמוד לו כוחו?.. ואצבע הופנתה כלפי עולם זה. לעבר היצור המכושף. והכול השתנה מאז הסתלקה האהבה. עברו שנים נוספות. גדלה המפלצת בעולם. והעולם קטן והולך, והאדם מצטמק... מתכתש... משתולל... במו ידיו רוצח את עצמו.

אדם זה היה קטֵן והולך... מאבד צלם אנוש. אינו בוש מלהלל את מבושיו... והמלחמה היא העצומה שבמבושיו... הוא חלק לה שבחים... קידש אותה... עשה ממנה חוק בל יעבור מאת האלוהים... והוא, אדם קטן זה, הקריב במלחמה את קיומו... הקריב את צִלו... מת לחלוטין.

בלהבתה הבוערת מוּכַּת הכלבת, נשרף בנו של חזקל...

חזקל נשא לאִשה את בִּתו של יוסף אחיו. אמרנו דעתנו על אותם נישואים... שיקולים אחרים הכריעו... הילדים מתו עם היוולדם... ומי שחי, הסתלק עד מהֵרה מן העולם בעודו תינוק רך. בן זה שׂרד... הגיע לגיל עשרים... עבר את שלב הסכנה, וחזקל היה עדיין צוחק ומקרקר.

וכאשר נשאר הילד בחיים, היה זה צחוקו הגדול של חזקל. צחוק עצום היה... מִרמה גדולה שהמשיכה לגדול כעשרים שנה... והאדם קטן בעשרים שנה... ורצח את עצמו במו ידיו... ורצח גם את בנו של חזקל!..

ידעתי שמותו של הבן שונה ממותו של האב. בשום פנים לא ייהפך לבדיחה כמו בַּאבא סידא. וחזקל עייף כבר זה זמן מצחוקו. ומעייני הבדיחה יבשו במעמקיו. ניקזו אותם שנות החורב והחֻרב. הגבר איבד את רעננותו. החל נובל.

אולם לאחר נפילת הבן, עטפה אותנו מבוכה אדירה. לא חשנו בנוח בפגישת הגבר הצוחק משכבר הימים. לא התרגלנו אל אשר לא הורגלנו. למרות השתנות הדברים, הדבר הקשה מכול היה, שתראה את מי שצחק לאורך כל שנות חייו, כשהוא בוכה עכשיו. עם זאת, הפגישה אותנו יד המקרה. נתקפנו חרדה. המציאות היתה נוראה מכל דמיון... ראינו צל מהלך... וחורבה של אדם מהלכת עלי אדמות. ארשת־הפנים קטנה והפנים עצמן נפלו. ובכי טבוע בתווי הפנים. קבוע, איתן, יבש, אינו יודע דְמעה. אין

אלה כלל אותן פנים שנעם לך להתבונן בהן, לגמוע מהן, להביט בהן כדי לטבוע בים צְחקוקים.

והגבר גם חולה. אינו עוזב את בית־החולים אלא על־מנת לשוב לשם לאחר זמן־מה. כבר שכח מתי אי־פעם צחק בעולם, אך הוא עדיין זוחל על־פני האדמה.

ויש הטוענים שחזקל סאלם, הגבר שצחק בשכבר הימים, עודנו, לאחר חורבן העולם, חי וקיים.

☆

וסלים העוּנַאד שבר את העוּד שלו... לאחר שפחת ערכו של האדם, הפכו העוּדים כאבן שאין לה הופכין. היה גר בשכונת־התקווה, עבד בבזוי שבמקצועות... הפך לאוסף אשפה... התחתן עם אישה בלתי שפויה... אל תשאל אותי אם סלים העוואד עודו בחיים... אינני יודע על כך דבר. איבדנו קשר עמו מזה עשרים שנה... ואלוהים יזכור אותו לטובה, אם הוא חי, או שירחם על נשמתו, אם כבר מת.

☆

אלא שתבל, כדברי באבא סידא, לא חדלה להיות הגדולה שבבדיחות. שכן, עד כמה שתגבר ותחריף הטראגדיה, יכול אתה למצוא את הצחוק. אנו צוחקים למה שמחולל האדם בטיפשותו, לכסילותנו האומללה. לפעמים נופל האדם... מט ליפול ומועד, ואז נתקף בצחוק חריף מנפילתו העצמית. וזו אינה נפילה עצמית נוספת... למעשה זהו העיקר שבדברים. גורל בלתי נמנע ומוזר... צחוקו האמיתי העצום של האדם.

התיישבנו במרתפו של דהוד אל־עג׳מי במחנה יהודה בירושלים. זה היה בהתחלה, וכדור הגומי מתגלגל כהרגלו ומקפץ על האדמה. עליז ומאושר כדרכו. ובדהוד אל־עג׳מי לא השתנה דבר. מרטֵן בשפה הערבית העילגת כשהוא מוצץ את הבקבוק:

״מסכן צָ׳הְלָה[33] אשתי, לא הספיק לראות דבר. בא לו אוטו וְהָטָף אותו. זהו כתוב עליו מאלוהים. אני גנב?!... אני לא גנב... אני סוֹהֵר... והבּאטלדרֶס שלַחְ מָהַרְתִי. אתם נתנו לי כסף לקנות לו באטלדרס מאיראן. הבאטלדרס, קניתי אותה. באתי כאן, המְהִיר מצאתי טוב. היה לי כדאי או מָהַרתי.. והכסף שלהֶם הנה היא. אהְזיר מהעיניים שלי. אני לא גנבתי... אני לא גנב... ראיתי את הבן שלי סָבִיהְ, הינואנָה דִינואנָה[34]... שור עם מצנפת. לא יודע להסתדר

---

33. דהוד אל־עג׳מי שהוא פרסי במוצאו משבש את השפה העיראקית: במקום ח׳ או כ׳ אומר ה׳, והופך זכר לנקבה ולהיפך.

34. חיה מטורפת.

בחיים. מרסל בת שלי — אַהֲר. הספיק התהַתן והביא בן. זאתי מִיהָה בנו של מרסל בת שלי. ועהְשיו הוא גם בהריון. מסכן צ׳הלה לא ראה דבר. מהר הָלְהָ... נֶהֶטף.״

והוא ממשיך למצוץ את הבקבוק. כמעט מת בעטיו בבגדאד... פעמים רבות שרפו מֵי־אש אלה את הכבד שלו אך הוא ניצל מהם בנס. והוא ״עַג׳מִי״ (פרסי), ו״דָנְדָח״ (ננס) ו״סָבָּנְדִי״ (רמאי) כפי שנהגו לומר עליו... לא השתנה. אך העולם השתנה... ופני דברים רבים התהפכו. ואמיתות היו למיתוסים. ומיתוסים היו לאמיתות. וסיפורה של הנסיכה האיראנית של דהוד אל־עג׳מי, אותו סיפור הרקום מאהבה טהורה, דהה ונדחק בתוך דפים צהובים בכרכי אלף־לילה־ולילה. דמם אף הקול הערב. והנעימות שככו בתוך תוהו ובוהו של שוק מחנה־יהודה... לא נותר בדהוד אל־עג׳מי דבר לבד מהפנים האחרות... החומרניות הצרופות... ובקבוק הוראק.

לעִתים הייתי רואה אותו נושא בגד בלוי ומסתובב עִמו בשוק. הייתי רואה אותו עם הבקבוק והשנים מתגלגלות עִמו, והוא עדיין משוטט עם הבגד הבלוי, לא עם המעיל ולא עם מרבד הקשאן... אין זה כלל השפע של העבר.

ועם חלוף הימים, כבצק גמיש, הופך דהוד אל־עג׳מי לחלק מסביבת מחנה־יהודה. בבגדים מרופטים נראה, ובסמרטוטים עוטף ראשו... נהיָה כאמיתותו המקורית — אחד מארחֵי פרחֵי. דגם דמוי אדם, מזדחל על מורדות תבל. טפיל במהותו, ומעורר בחילה במראהו. ואחר, נפלט הצחוק מלוע העולם.

״דהוד אל־עג׳מי נדרס באוטובוס.״

״זאת אומרת כמו אשתו?!״

״הלוואי, אילו מת. הפך ל׳ערֵמה׳ רובצת... ולא מבין מימינו ומשמאלו!״

חשתי מרירות על שלא התגשמה תקוותי שדהוד אל־עג׳מי יסתלק. מאז ששקע בתמהוניות, התחלתי לייחל למותו. אלא שדהוד אל־עג׳מי נשאר עיקש, נאחז בחמדנות בעולם שלא חמל עליו.

לאחר מכן, קם דהוד אל־עג׳מי מרביצתו אך הוא נותר כצל עלי אדמות... וכמו הדוד חזקל עזרא, שכח דהוד פנים מוכרות, שכח את הדברים, שכח את העולם. עם זאת, המוזר ביותר בשִכחתו, שהוא לא שכח את הבקבוק ולא את עצמו.

וגם אנו שכחנו אותו. או כמעט שכחנו. ואז, לפני חודש ימים, שָבנו ונזכרנו בו, כאשר התדפק נכדו מיכָה על דלתנו. מיכה הפך לעלם. התיישב בשקט על אחת הספות, ובשקט אמר:

״סבי נפטר.״

וכאילו הדממה השקטה הכריזה אחרי הודעת מיכה על דברים שהראשון ביניהם הוא שאין כלל חשיבות למותו של דהוד אל־עג׳מי.

"הוא הגיע למנוחה..."

"כן... נשאר בחיים עד אשר הפך לצללית ואחר חלף מן העולם כצל."

אלא שהצל התעבה בדממה שלאחר מכן. האיש המת שב אל ימיו הקדומים... אל אותו ליל־הערבה.

בדממה זו התנגן זמר פרסי ערֵב שהשתלבו בו הטעמות צליל הטאר. והאגדה קמה לתחייה. היתה כלואה בבקבוק, כפותה בכבלי העבר, בתוכה אהבה רותחת ומתאנחת. מִבְּלאה, מבקשת היא עזרה בקול חרֵב מזקנה וצרוד המגיע מהרחוקה שבפנות ההכרה... נסיכת פרס שבויַת הלב... ועלם "שעאר" נגָן, מרושש ששמו דהוד... הקול בוקע ברעם... ואחר מתפוגג... ועם התנדפותו ניתק חבל הדממה, ומילמלתי:

"ובכן, אבוא לירושלים... אתפלל לנשמת סבך דהוד אל־עג'מי... זה המִצער שניתן לעשות."

☆

עזרא קאמל היה בין מלוויו של דהוד אל־עג'מי... הוא אף היה ה"קורא" בבית האבל כל שבעת הימים... ימים ספורים קודם לכן ראיתי את עזרא זה בתחנת האוטובוסים בירושלים. זקן היה... בבגדים מטולאים ובלויים... מוכֵר דברי מתיקה לילדים. הוא הזדקן לחלוטין, אך האודם הטבעי של עורו, עדיין לא נס ליחו.

☆

ושכחנו את ליל־הערבה. פעם בדממה הפטפטנית ופעם בפִטפוט הסוֹאן המוביל אל ים האילמוּת ההוֹמה בשֵנית. והיה שם סדק שבו חי ליל־הערבה. התעורר לחיים עם מרבית בעליו מקרב השְכחה. יחד עם עולמנו שתַּם ואיננו — עולם ההיגיון היחיד והאהבה.

ורואה אני בעיניכם כמיהה ותוּגה. וכאילו לא חדל העבר ההוא למשוך אתכם ולקרוא לכם אליו. אך לילה זה עודו ברשותנו. בדיוק בזמן הזה, בליל־הערבה ההוא, בשעה זו של חצות, כשהקהל הגיע כבר לשלֵמותו, מדליק כל אחד ואחד מאִתנו נרות למתָיו... ותשבחות ושיחות וצחוקים מתערבבים כולם, והאהבה האדירה פורשת גלימתה על סוכתנו. ועל אף ההיגיון הארור, לא חדל לילה זה מלהיות שלנו. ולמרות הפנים העמומות של עולמנו המכושף והמכוער, טרם הושלמה משימתנו בלילה זה.

הנה תריסר נרות. עומד אני להדליקם לזיכרון... נר לאבי... נר לאחי... נר לסבתי... נר לדודתי אחות אבי... עוד נר לדוד חזקל עזרא... ועוד אחד לסָלים המפקח הגבר האדם, נר שביעי לבנו של חזקל סאלם אשר נפל חלל במלחמה, הגדולה במבושי האדם... נר שמיני לדהוד אל־עג'מי... התשיעי —

לאדם... העשירי — לעולם... האחד־עשר — לאהבה... ואת הנר האחרון נדליק על־מנת שיאיר לנו את מחשכי נפשותינו... עוד יאיר נר זה את מערתנו המעופשת הנטושה... ועוד יפיח חיים בנשמותינו הצחיחות... ועוד ימלא אותן בנוגה... ועוד נאצור את כוחנו למען נחדש את האהבה ונבנה את העולם ההוא מחדש.

והנה אנחנו מדליקים אותם כתמיד. נשבעים שלא נשכח ונשמור אמונים לכל פרח שנדף בושמו בליל־הערבה שהחיינו בשעה זו.

מי הוא זה אשר מתדפק על דלתנו בתוך הלילה?!...

נראה כי דודי, אחי אִמי, לא שב עד כה הביתה ולכן דואגים לו בני ביתו. אם כן, ברשותכם, חייב אני להצטרף אליהם בחיפוש אחריו. מי יודע?!... תמהַ אני אם אמנם אונה לו רע. האם כרטיס הכניסה הישן שלו לגן־העדן עודו בתוקף?!... האם עדיין מאפיינת אותו אותה מהירות לווָיָן שאמורה היתה להבטיח לו את המסע הנפלא ביותר?.. אולם אני מפקפק בזאת. דודי, גם אם חי הוא היום, הרי שאמונתו נצטננה. אין הוא נותן לִבו עוד להקמת הסוכה ואת ליל־הערבה מבלה הוא בבית־הקפה. שם, בבית־קפה זה, השלין את האמונות שבהן החזיק והטביע במִשחק את הזיכרונות. חדל אף מאמונתו בגן־עדן, שכן שם מבלה הוא את לילותיו... ושם שוכח... ושם, בבית־קפה זה, אינו שׂועה לָעולם אלא מפנה אליו גבו...

דודי, אם כן, רעיי, הפך לגדול גאוני העולם. הוא ויתר על נטל השחייה נגד הזרם... חדל להתמודד עם השיטפון הסוחף... הרים ידיו... לא עשה מאומה. ממשיך להרוג את הזמן ותו לא.

ואנו, האם הרגנו דבר־מה בשעה שהעלינו את הזכרונות?.. דבר לא נרצח כלל. לא, אני מבקש סליחתכם, דודי כלל לא הפך לגאון... דודי נכנע. ואילו אנו הדלקנו את הנר... בתוככי נפשותינו הדלקנו אותו וכרתנו ברית. נשבענו שנוגהו יפזר את כל החשֵכה... ושיבקע האור.

הדלקנו אותו והבטחנו שנמשיך, אנו, לחתור נגד זרם עכור ארור שוטף זה. ועוד נמשיך... ללא כל היסוס נאהב... ללא כל היסוס לא נשנא... לעולם לא ניכנע למִפלצת...

האם לא כן הדבר?..

ינואר 1979.